

Arvosteluja

Lääkinnällisen historian tietokirja

Heikki S. Vuorinen: Taudit, parantajat ja parannettavat. Lääketieteellinen historia. Vastapaino 2011. 367 s.

Ihmisen siirtyminen pyynti- ja keräilykulttuurista maatalouden harrastajaksi johti myös hänen tautikirjonsa laajenemiseen. Yhtenä syntipukkina on pidetty ihmisen käyttöön valjastettuja eläimiä. On esimerkiksi ajateltu, että tuberkuloosia aiheuttava mykobakteeri olisi levinnyt naudoista ihmiseen. Heikki S. Vuorisen teos *Taudit, parantajat ja parannettavat: lääketieteellinen historia* kuitenkin paljastaa, että tämä näkemys on todennäköisesti virheellinen. Uusi tutkimus on näet osoittanut, että kyseinen bakteeri oli kehittynyt ihmisesä tuberkuloosia aiheuttavaksi jo ennen maatalouteen siirtymistä ja että nautojen vastaava taudinaiheuttaja olisi kehittynyt vasta myöhemmin.

Tämä esimerkki kuvaa Vuorisen teoksen keskeisintä antia. Vuorinen pyrkii kirjassaan luomaan uusimman mahdollisen tutkimuksen valossa kokonaiskuvan tautien, parantajien eli käytännössä lääkäreiden ja potilaiden yhteydestä eri aikakausien erilaisessa historiallisessa tilanteessa. Tässä työssä hän

pystyy oikomaan monia oppikirjoihin ja populaariteoksiin pinttyneitä virheitä. Erityisen antoisa kronologisesti esihistoriasta tulevaisuuden visioihin etenevä teos on tässä suhteessa esihistorian, keräily- ja pyyntikulttuurin sekä varhaisten korkeakulttuurien osalta. Kuva näiden aikakausien sairauksista on parin viime vuosikymmenen aikana tarkentunut uudehkojen tutkimusmenetelmien kuten paleopatologian, luututkimuksen ja geenitutkimuksen avulla. Tätä uutta tietoa Vuorisen kirjassaan kutkuttavasti jakaa. Toki helmiä on kirjassa kautta linjan. Thukydideen kuvaama Ateenan rutto oli paleomikrobiologisen tutkimuksen mukaan mahdollisesti lavantautia. Thukydideen Peloponnesolaissotien kuvaus puolestaan mahdollistaa Vuorisen mukaan taudin määrittämisen pilkkukuumeeksi. Vuorinen kuitenkin aivan oikein korostaa sitä, miten ongelmallista on yrittää tunnistaa menneisyyden tauteja nykypäivän käsitteistöön ja taudinkäsityksen valossa. Varovaisuutensa ansiosta Vuorinen myös välttää monen tieteenhistorian helmasynnin: edistyksen historian kirjoittamisen.

Aikakausista Vuorisen pääpainopiste on antiikissa ja ”pitkässä 1800-luvussa”, joita hän pitää ratkaisevina lääketieteen kehitykselle. Antiikin Kreikassa alkoi kehittyä länsimainen rationaalinen lääketiede, kun taas valistuksen ja ensimmäinen maailmansodan välisenä aikana luotiin konkreettisesti

nykypäivän koululääketieteen perusta. Koko ”lääketieteellisen” historian kattavassa teoksessa painopisteiden valinta on täysin hyväksyttävää, jopa välttämätöntä, joskin murros antiikin lääketieteen perinnön säilyttämisestä ja jalostamisesta kohti ”modernia lääketiedettä” alkoi jo vähintään parisataa vuotta ennen valistusaikaa.

Vuorinen on tarkoittanut teoksensa oppikirjaksi lääketieteen opiskelijoille. Opetusfunktiota korostavat jokaisen luvun alkuun sijoitetut lyhyet tiivistelmät, joissa kuvataan muutamalla sanalla aikakautta sinällään, sen tyypillisiä tautteja, potilaita ja parantajia sekä luonnehditaan aikakauden ”lääketieteellisen historian” lähteitä kuin myös lukuisat tietolaatikat keskeisistä aikakauden tapahtumista, kaaviot, kartat ja erilliset tietolaatikat. Tietokirjaluonne tarkoittaa myös sitä, että teos perustuu pääsääntöisesti tutkimuskirjallisuuden.

Vuorinen kertoo kirjoittavansa lääketieteellistä historiaa, joka hänen mukaansa eroaa lääketieteen historiasta. Kun jälkimmäinen on Vuorisen tulkinnan mukaan lääketieteen oppihistoriaa, niin lääketieteellinen historia kattaa oppihistorian ohella ”terveyden ja sairauden, terveydenhuollon ja parannusta hakevien potilaiden historian” sijoitettuna sosiaaliseen ja yhteiskunnalliseen kontekstiin. Vuorinen lainaa lääketieteellisen historian käsitteen edesmenneeltä lääketieteen historian gurulta Roy

Portilta, joka antoi mainiolla teokselleen *The Greatest Benefit to Mankind* alaotsikon ”a medical history”. Vaikka anglosaksisessa historiankirjoituksessa ”history of medicine” ja ”medical history” ovatkin usein synonyymeja, Vuorinen ilmeisesti haluaa korostaa kokonaisvaltaisempaa näkökulmaansa. Sinällään tämä ei ole uutta. Lääketieteen historiassa kokonaisvaltainen ote on ollut trendi jo muutaman vuosikymmenen ja otettu huomioon jo monissa muissakin kuin Porterin tekemissä lääketieteen yleisesityksissä. Hyviä esimerkkejä ovat jo 1990-luvulla julkaistut Mirko D. Grmekin toimittama *Storia del pensiero medico occidentale* ja Cambridgen yliopiston tutkijoiden kirjoittama *The Western Medical Tradition*. Esikuviansa tavoin Vuorinen keskittyy länsimaisen lääketieteen historiaan ja on onnistunut tavoitteessaan melkoisen hyvin. Vain ”potilas” jää melko anonyymiksi, mikä johtuu suurelta osin lähdemateriaalin ja asiaa koskevan tutkimuskirjallisuuden vähydestä. Teoksessaan Vuorinen on joka tapauksessa laajentanut perspektiiviään vuonna 2002 ilmestyneestä teoksestaan *Tauti(n)en historia*, joka nimensä mukaisesti käsittelee tautien ilmenemistä historiassa.

Näkökulma taudit, parantajat ja parannettavat on peräisin hippokraattisesta lääkärin valasta. Sen mukaan ”käytännön lääkärin toimessa on kolme tekijää: sairaus, potilas ja lääkäri”. Antiikki tulee esiin myös kirjan päättävässä luvussa, jossa Vuorinen luo katsauksen mahdolliseen lääketieteelliseen tulevaisuuteen. Hänen mielestään sairautta on viime aikoina alettu tulkitä yksilölliseksi prosessiksi, jolloin hoidonkin olisi välttämättä oltava yksilöllisempää. Tässä on havaittavissa antiikin lehtien havina. Antiikin Kreikassa kehitellyn lääketieteen teorian mukaan kullakin ihmisellä oli hänelle itselleen tyypillinen terveydellinen ta-

sapainotila. Siksi myös sen järkkyminen, sairastuminen, oli aina hyvin yksilöllistä.

– TIMO JOUTSIVUO

Etninen muukalaisuus kuningassaagoissa

Sirpa Aalto: Categorizing Otherness in the Kings' Sagas. Dissertations in Social Sciences and Business Studies no. 10, Publications of the University of Eastern Finland, 2010. 236 s.

Sirpa Aallon väitöskirja on tärkeä tutkimus siitä, miten etnistä muukalaisuutta kuvataan muinaisnorjankielisissä kuningassaagoissa. Yksi väitöskirjan vahvuuksista on se perusteellinen työ, jonka Aalto on tehnyt perehtyessään islantilaisiin ja norjalaisiin historiateoksiin 1100-luvun lopulta ja 1200-luvun alusta. Tuona aikana Norja vakautti asemansa suurvaltana pohjoisessa Euroopassa. Aihe kiehtoi esimerkiksi islantilaisista Snorri Sturluson, joka kirjoitti muun muassa esityksen Norjan kuninkaiden historiasta.

Skandinaavinen historiankirjoitus oli erityisen runsasta 1200-luvun alussa, ja Aallon on ymmärrettävästi täytynyt tehdä valikointia tekstien välillä perusteellisempaa analyysia varten. Hän on valinnut kaksi norjalaista saagaa eli lyhyen *Ágrip*-kuningassaagan ja *Fagrskinna*-saagan sekä kaksi islantilaisista saagaa eli *Morkinskinna* ja *Snorri Heimskringlan*. Teokset on kirjoitettu noin aikavälillä 1190–1235, joten Aallon on ollut mahdollista hahmottaa muukalaisuuskuvaan rajatulla ja tarkeällä aikakaudella Norjan historiassa.

Aalto tutkii muukalaisten kuvaamista saagoissa eikä niinkään muukalaisten itseymmärrystä. Analyysin kohteena on saagojen antama kuva vendeista, suomalaisista, saksalaisista, tanskalaisista ja muista kuvausten kohteista.

Aaltoa on innoittanut Annales-koulun kollektiivisen mentaliteetin käsite ja myös Aron Gurevichin historiallisen atropologian traditio, jossa mentaalinen maailmankuva on tutkimuksen keskiössä. Tuodakseen näkyville eroja muukalaisuuden asteessa Aalto soveltaa antropologi Thomas Hylland Erikseen tutkimuskäsitteistöä, jossa tehdään ero analogisen muukalaisuuden (ne, jotka ovat melkein kuin ”me”) ja digitaalisen muukalaisuuden (ne, jotka ovat täysin erilaisia kuin ”me”) välille. Näin ollen Aalto ei voi käyttää ”etnisyyttä” muukalaisuuden peruskategoriana: ”ei voi olettaa, että vain etniset eroavuudet olisivat olleet keskiajalla muukalaisuuden kriteeri” (s. 24). Näin kriteereiksi voidaan ottaa myös muita teologiaan ja maailmankuvaan yleisemminkin liittyviä kategorioita.

Ensimmäisessä luvussa Aallon analyysi koskee seutuja, jotka ovat lähinnä Norjaa. Norjalaisilla kuninkailla oli usein yhteenottoja tanskalaisen, ruotsalaisten, saksien ja englantilaisten kanssa. Aalto osoittaa, että viimeksi mainitut olivat etupäässä analogisesti toisenlaisia: he olivat varsin samanlaisia kuin ”me”, ja taistelut olivat leimallisesti poliittisia ja strategisia. Tämä tulos ei ole kovin yllättävä, mutta se on yhtä kaikki hyödyllinen analyysi pohjustettaessa seuraavaa jaksoa, jossa huomion kohteina ovat suomalaiset, bjarmit ja *blámenn* (”mustat miehet”). Nämä ryhmät esitettiin mielellään pakanoina, siis vastakohtana niille kristillisille arvoille, joista saagojen sepittäjät ja heidän yleisönsä olivat itse osallisia. Tässä kohtaa erityisesti suomalaiset, usein saamelaisiin samastettuina, ovat kiinnostavia, sillä he

elivät maantieteellisesti lähellä Norjaa mutta olivat henkisesti maailmankuvassa kaukana norjalaisista.

Loppuluvussa Aalto tutkii saagojen episodeja, joissa ”me-ryhmällä” oli suhteita ”toisten” kanssa, erityisesti kaupan, matkojen ja avioliittojen välityksellä. Tässä luvussa tarkastellaan myös ”me-ryhmän” sisäisiä ryhmiä, esimerkiksi sitä, olivatko naiset ulkopuolisia tai jossain muunlaisessa suhteessa *hirdiin* eli kuninkaan saattuueeseen ja neuvostoon.

Aalto päätelee, että kristinuskon tulo Olav Tryggvasonin aikana on käännekohta, ja esimerkiksi Heimskringla tuli tutuksi Olav Tryggvasonin aikana, jolloin pakanauus tuomittiin suorasanaisemmin ja nähtiin toiseutena. Yhtä lailla olisi ollut kiinnostavaa lukea systemaattisempi analyysi siitä, kuinka muukalaisia kuvattiin esikristillisinä aikana, jolloin uskonnolla ei ollut suurta merkitystä. Suomalaisia (*finnar*) pidettiin muukalaisina myös esikristillisessä kuningassagojen osassa. Aalto soveltaa tässä kohtaa muinaisnorjalaisen mytologian tutkimusta. Mytologisessa yhteisössä jättiläiset ymmärrettiin vaarallisina periferian mahteina, joilla kuitenkin oli hallussaan myös elintärkeää tietoa ja resursseja, joita jumalien, ”me-ryhmän”, täytyi saada omakseen. Tämä teki sosiaaliset kontaktit välttämättä mutta myös vaarallisiksi ja joskus väkivaltaisiksi. Tässä yhteydessä on asianmukaista soveltaa Gurevichin ja Kirsten Hastrupin antropologista tutkimusta, joka asettaa kotitalouden tai maatilan muinaisnorjalaisen maailmankuvan keskiöön. Suuntaamalla huomion sosiaalisiin kontakteihin viholliskuvista huolimatta Aallon analyysi on dynaamisempaa kuin monen muun historiallisen antropogian tutkijan.

Kuitenkin joitakin osa-alueita olisi voitu käsitellä perusteellisemmin. Voisi esimerkiksi kuvitella,

että oli olemassa samanaikaisesti useita keskuksia riippuen siitä, kenen näkökulmasta on kyse: talon, kuninkaan vallan vai kristinuskon. Väitöskirjassa voi havaita pyrkimyksen yhtenäisen maailmankuvan luomiseen. Se on myös selkeästi ilmaistu johdannossa, jossa latinankielisiä tekstejä on jätetty pois, koska ne olisivat vaikeuttaneet maailmankuvan esittämistä. ”The source material would be too heterogeneous to give a coherent picture of a mental worldview” (s. 23). Lähtökohta on hieman ongelmallinen, koska toisaalta sitä ei voida sulkea pois, että latinankielinen kristillinen perinne vaikutti kuningassagoihin – molemmissa on kyse toiseuden lajityypistä ja luokittelusta – toisaalta latinankieliset lähteet ovat voineet toimia vertailukohtana tai kontrolliryhmänä.

Lähteiden valinnasta johtuu myös se, että mielenkiintoisia episodeja samanaikaisista teksteistä jää analysoimatta. *Historia Norvegie* -teoksen seita- ja šamaani-episodeja on kuvailtu, mutta *Passio et miracula beati Olavi* -legendasta ei ole otettu mukaan kohtaa, jossa kuvataan norjalaisia ja suomalaisia pyytämässä kalaa rinta rinnan. Kirkon maailmakuva oli hyvin ajankohtainen Sverren saagassa, mutta sitäkään ei analysoida väitöskirjassa. Kuningas Sverreä (1177–1202) itseään kutsuttiin *membrum diaboliksi*, paholaisen kätyriksi, mutta saaga puolustaa kuningas Sverreä sillä, että hän oli tulokas periferiasta, pappi Färsaarilta, ja niin ”ulkopuolelta”, että hänen nousunsa Norjan kuninkaaksi riippui Jumalan armosta. Näin ollen voi tulkita, että kyse oli jännityksestä samanaikaisten mutta erilaisten maailmankuvien välillä tai kenties saman mutta monitulkintaisen maailmankuvan sisällä.

Sverren saaga olisi voinut myös auttaa analysoimaan kuvaa saksista. Sekä Sverren saagasta että samanaikaisesta Saxo Grammaticuksen *Gesta Danorum* -teoksesta

käy ilmi laajalle levinnyt epäluulo saksia kohtaan, ensin mainitussa heidän juominkiansa takia, jälkimmäisessä heidän turmeiltuneiden tapojensa vuoksi. Olisi ollut mielenkiintoista nähdä, mitä Aalto olisi saanut irti Haakon Haakoninpojan saagasta, joka on kirjoitettu 1260-luvun lopulla. Siinä kerrotaan, kuinka *blámenn* (maureja ja arabeja) tuli Norjaan osana keisari Fredrik II:n lähetystä.

Työssä olisi voinut myös tehdä enemmän vertailua tutkimukseen, joka koskee muualla Euroopassa tapahtuneita kulttuurisia kohtaamisia. Esimerkiksi R. I. Moore kyseenalaistaa sen, että kaikki muukalaisryhmät, juutalaiset, harhaoppiset, spitaaliset, sodomitit, saraseenit jne. todella olisivat olleet saman viholliskuvan muunnelmia. Uskon, että Aalto on tästä eri mieltä, koska hän korostaa juuri toiseuden eri kategorioita. Päteneekö tämä samalla myös digitaalisesti toiseen? David Nirenberg on puolestaan korostanut, että muukalaisten demonisointi ei estänyt arjen sosiaalisia kontakteja maurien, kristittyjen ja juutalaisten kesken. Viholliskuva aktivoitui, kun kyse oli muista intresseistä kuten poliittisesta vallasta ja taloudellisista konflikteista. Ryhmäidentiteettejä pidettiin yllä väkivallan uhkalla, joka saattoi puhjeta konfliktiksi milloin tahansa. Tällaisen suhteen voi nähdä vallinneen myös suomalaisten ja norjalaisten välillä.

Toiveeni vertailusta muihin tutkimuksiin ei kuitenkaan vähennä vaikutelmaa hyvästä ja vankasta analyysistä toiseuden tuottamisen prosesseista. Usein tutkimukset voi erotella niihin, jotka pannaan syrjään ja niihin jotka inspiroivat ja antavat uusia ideoita jatkotutkimukselle. Aallon väitöskirja edustaa viimeksi mainittua tyyppiä.

– BJØRN BANDLIEN

Baltian historia helposti aukeavassa pähkinän-kuoressa

Andres Kasekamp: A History of the Baltic States. Palgrave Essential Histories, Palgrave MacMillan 2010. 250 s.

Kylmän sodan aikana ja sen päätyttyä ulkomailla syntynyt mielikuva Baltian maista suhteellisen samankaltaisina kansoina ja kulttuureina tuottaa yhä paineita myös historian yleisesitysten kustantajille. Brittiläisessä Palgrave Essential Histories -sarjassa on toki julkaistu tiiviitä yleisesityksiä mm. Tynnenmeren saarten, Brittein saarten ja Alankomaiden historiasta, mutta suhteessa siihen, miten vähän Baltian maista ja niiden menneisyydestä tiedetään globaalisti, olisivat Viro, Latvia ja Liettua kukin ansainneet omatkin yleisesityksensä.

Kun muistetaan, millainen kansojen, uskontojen, imperiumien ja ideologioiden törmäyskenttä Baltia on ollut sekä miten merkittävä välittäjä se on ollut kulttuurin, talouden ja tekniikan innovaatioiden osalta, ei aluetta voida eurooppalaisessaan mittakaavassa väheksyä.

Kansainvälisesti Baltian historian yleisesityksiä ei ole ollut liikaa tarjolla.¹ Nyt arvioitava Tarton yliopiston politologian professorin Andres Kasekampin 250-sivuinen *A History of the Baltic States* on tiivis lähihistoriaan keskittyvä teos. Alkuun on puristettu Baltian historia asutuksen alkamisesta noin 11 000 vuotta sitten jatkuen ensimmäiseen maailmansotaan. Kirjan jälkimmäinen puolisko käsittelee Viron, Latvian ja Liettuan vaiheita ensimmäisestä maailmansodasta nykyaikaan.

Valtiollis-poliittisen tapahtumahistorian päällekkävyä hallitsevuus sekä presentismin värittävä lähihistoriaa painottava ote ovat suppeille yleisesityksille tyypillisiä piirteitä. Tämä on myös Kasekampin teoksen väistämätön lähtökohta; onhan kirja suunnattu suurelle yleisölle ja historian opiskelijoille, joiden oletetaan perehtyvän teoksen kautta ensi kertaa Baltian maihin ja niiden historiaan. Silti se edellyttää lukijalta jonkinmoista perustietämystä Euroopan ja Venäjän historiasta.

Oman vaativan lisänsä työhön tuo se, että Baltian geopolitiittinen historia 1200-luvulta 1700-luvun lopulle on hyvin vaiherikas sekä se, että alueella on vaikuttanut lukuisia voimatekijöitä ja muita kansoja virolaisten, liiviläisten, lätiläisten ja liettualaisten lisäksi. Kasekamp on suoriutunut tehtävästään varsin hyvin, sillä hän on kyennyt tiivistämään mukaan kaikki oleellimmat tapahtumat ja käänteet, mutta saanut silti tilaa mm. talouskehityksen, sosiaalisten olojen ja kulttuuri-ilmiöiden käsittelyyn. Tosin 1900-luvun osalta Baltian maiden kulttuuri jää valitettavasti painoarvoaan paljon vähemmälle käsitteilylle.

1900-luvun historian tutkijalle on hankalaa kirjoittaa vanhemmista ajoista ja varsinkin keskiajasta, mutta tässäkin ei ole juuri moitteita sijaa. Saksalaisen ritarikunnan hallitsema Vanhan Liivinmaan (karkeasti ottaen nykyiset Viron ja Latvian alueet) vaiheet 1200-luvulta 1500-luvun lopulle ja Puola-Liettuan suurvalta-aika 1500-luvulta 1700-luvulle limittyvät sujuvasti toisiinsa sekä osaksi laajempaa kertomusta Pyhän saksalais-roomalaisen keisarikunnan heikentyvästä otteesta ja Ruotsin, Puolan ja Venäjän tiivistävästä kamppailusta Itämeren itärannikolla.

Kasekamp piirtää historian pitkiä linjoja vertailevalla katseella. Liettuan vahva omaehtoisuus jo keskiajalla ja Puola-Liettuan suur-

valta-aika loivat liettualaisille toisenlaisen mentaliteetin, identiteetin ja tulevaisuuteen kantavan historiallisen kokemuksen kuin pohjoisille naapureilleen, minkä vaikutus näkyy Kasekampin mukaan niin 1800-luvun lopun kansallisten pyrkimysten heräämisessä kuin 1900-luvun historiassakin. Venäläistäminen ja myöhempi neuvostolaistaminen oli hieman maltillisempaa Liettuassa kuin virolaisten ja latvialaisten asuttamilla alueilla. Myös liettualaisten ja puolalaisten välinen antagonismi näytteli suurta roolia 1900-luvulla, etenkin maailmansotien välillä, jolloin kiista Puolan miehittäjästä Vilnan alueesta esti tehokkaasti myös ns. reunavaltioiden sotilaspoliittisen yhteistyön.

Pitkä 1800-luku (1795–1917) saa Kasekampin esityksessä kiitettyä huomiota; tuolloin muotoutuivat niin taloudelliset, sosiaaliset, ideologiset kuin kulttuurillisetkin edellytykset liettualaisten, latvialaisten ja virolaisten kansallisille projekteille. Myös Baltian vähemmistökansallisuudet, kuten baltiansaksalaiset, juutalaiset ja puolalaiset ovat mukana kuvauksessa.

1900-luvun osalta kertomus etenee vauhdikkaasti ja varsinkin maailmansotien välinen aika ja neuvostovallan aika jää osin luonnosmaiseksi. Esimerkiksi neuvosto-aika Stalinin kuolemasta (1953) laulavaan vallankumoukseen (1987–1991) typestyy 14 sivuun ja vaikka Kasekamp saa tärkeimmät

1. Tuoreimmat teokset ennen vuotta 2011 ovat jo vuosikymmenen takaa. Tätä puutetta paikkaamaan on nyt julkaistu parikin laadukasta teosta. Professori Andrejs Plakansin 500-sivuinen *A Concise History of the Baltic States* (Cambridge Concise Histories, Cambridge University Press 2011) on laaja ja tasapainoinen perusesitys koko Baltian alueen historiasta.

käänteet ja nimet mahdutettua mukaan, ei asiaa tuntematon luki- ja saa varmaankaan selkeätä kokonaiskuvaa siitä, millaista neuvostolämä Baltiassa oli. Sen sijaan Baltian tie toiseen maailmansotaan ja miehityksiin sekä neuvostovallan aikaan on käsitelty monipuolisesti 23 sivun mitalla.

Tultaessa laulavaan vallankumoukseen, Baltian maiden itsenäisyyden palauttamiseen ja maiden 20 vuoden taipaleeseen Kasekampin oma asiantuntemus pääsee parhaiten esiin. Baltian maiden talous-, sosiaali- ja vähemmistöpoliittisten ratkaisujen erot ja samantilaisuudet tulevat hyvin esille ja ne antavat hyvän pohjan ymmärtää maiden nykyisiäkin menestyksiä ja haasteita. Kaikki kolme maata ovat osa EU:ta ja Natoa, mutta poliittisilta järjestelmiltään sekä yhteiskunniltaan ne ovat omanlaisiaan, missä on heijastunut pitkään neuvostoajan ja laulavan vallankumouksen jättämä perintö.

Kasekamp kirjoittaa selkeätä ja käsitteillä konstailematonta, mutta silti rikasta englantia. Teoksen noottiapparaatti ja päälukukohtainen kirjallisuusluettelo sisältävät paljon lisätietoa ja ajantasaisen kattauksen tutkimuskirjallisuudesta. Kaiken kaikkiaan Kasekampin teos on vankka ja napakka perusteos kelle tahansa Baltian historiaan tutustuvalla.

– PERTTI GRÖNHOLM

Kokoelma Jerusalem kuningas- kunnan vaiheista

Letters from the East. Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries. Translated by Malcolm Barber and Keith Bate. Crusade Texts in Translation 18, Ashgate Publishing Group 2010. xv + 188 s.

Malcolm Barberin ja Keith Baten kompakti lähdekokoelma näyttää esimerkillisellä tavalla, miten pelkän historiallisen materiaalin avulla voidaan selvittää merkittävän keskiaikaisen valtion historiaa. Kirja *Letters from the East: Crusaders, Pilgrims and Settlers in the 12th–13th Centuries* sisältää silminnäköjoiden kuvauksia tapahtumista, jotka liittyvät Jerusalem kuningaskunnan vaiheisiin ja kattavat periodin sen perustamisesta 1000-luvun lopusta sen ratkaisevaan tuhoon vuoteen 1291 saakka. Kuten nimestäkin voi päätellä, *Letters from the East* -kokoelman materiaali rajoittuu eri kirjoittajien kirjeisiin, jotka lähetettiin Lähi-idästä Eurooppaan 1100- ja 1200-luvulla. Osa kirjeistä on julkaistu aiemminkin, mutta nämä aikaisemmat painokset julkaistiin kokoelmissa, joita ei ole helposti saatavissa. Niissä oli myös useita epätarkkuuksia.

Lähdekokoelma ei ole tarkoitettu laajalle lukijakunnalle, sillä kirja sisältää ainoastaan kirjeiden tekstit ja siitä puuttuu selvitys niiden historiallisesta taustasta. *Letters from the East* on osoitettu asiantuntijoille ja tarjoaa hyödyllistä historiallista materiaalia, jota aiemmin löytyi yli sadan vuoden vanhoista laitoksista. Valikoidun materiaalin laatu korostaa kokoelman erityistä tie-

teollista arvoa, sillä se koostuu ainoastaan ensi-käden lähteistä. Verrattuna tunnettujen kronikoiden kertomukselliseen luonteeseen tapahtumien varsinaisten osallistujien todistukset tuovat nykytutkijat lähemmäksi ristiretkien todellisuutta.

Merkittävin kirjeiden välittämä tieto on ristiretkeläisten käsitys Lähi-idän sotatoimien tarkoituksesta, joka tulee ilmi ensimmäisen ristiretken aikana lähetetyistä kirjeistä. Kirjoittajat selostavat niukasti aluevalloituksistaan, mutta korostavat sotatoimien erityistä uskonnollista merkitystä. Ritari-ihanteiden mukaiset sankariteot jäivätkin kertomusten olennaisiksi osiksi. Toisaalta ristiretkeläiset näyttävät pitäneen itseään ensisijaisesti pyhiinvaeltajina ja uskoivat Jumalan tuen olevan pääsyy heidän sotamenestykselleen. Kirjeissä on myös viittauksia siihen, että länsimaiset sotapäälliköt kykenivät käyttämään hyväkseen muslimivaltiaiden ristiriitoja.

Islamilainen maailma ei suinkaan jäänyt passiivisena odottamaan uusia roomalais-katolisia invasioita. Barberin ja Baten valikoidut kirjeet kuvaavat tarkasti Jerusalem kuningaskunnan asukkaiden huolestumisen muslimisotavoimien asteittaisesta yhdistämisestä, joka huipentui Saladinin valloituksiin 1100-luvun toisella puoliskolla. Dramaattiset kuvaukset Saladinin invasiosta ovat vaikuttavia todistuksia kuningaskunnan horjuvasta tilanteesta Aasian mantereella. Samat kirjeet tarjoavat tarkat tiedot Jerusalem kuningaskunnan sotilaallisesta rakenteesta. Raportit vuonna 1187 käydystä kuuluisasta Hattinin taistelusta täsmentävät kuningaskunnan sotavoimien määrää, ja kertomukset Palestiinan valloituksesta paljastavat, mitkä linnakkeet olivat kristillisen puolustuksen strategisia päätukikohteita.

Barber ja Bate ovat kiitettävällä tavalla pyrkineet esiintuomaan 1200-luvun ristiretket, jotka ai-

heittomasti jäävät nykyisin historian kirjoituksissa vähemmälle huomiolle suosittuina tutkimuskohteina. Monet kirjeet todistavat Jerusalemin kuningaskunnan riippuvuuden Länsi-Euroopan sotilaallisesta ja taloudellisesta tuesta. Avunpyynnöt olivat yleisiä jo kuningaskunnan alkuvaiheessa, ja kirjeiden sisältö muuttui yhä vaativammaksi 1200-luvulla. Toisaalta länsimaisten sotajoukkojen tulo Lähi-itään ei suinkaan taannut kuningaskunnan turvallisuutta, sillä myöhemmät ristiretket yleensä päättyivät kristittyjen tappioon. Ristiretkien silminnäkijät etsivät selitystä vastoinkäymiselle ja useasti viittasivat kristittyjen heikkoon sotilaskuriin, joka johtui heidän sotapäälliköidensä välisistä ristiriidoista. Kirjeiden kirjoittajien näkökulmasta katsottuna kristittyjen heikkouden pääsyyinä oli kuitenkin hajanaisuus, joka hajotti Länsi-Eurooppaa paavinvallan ja keisareiden konfliktin vuoksi.

Kirjeet eivät keskity pelkästään sotatoimien kuvaukseen, vaan tarjoavat täsmällistä tietoa Jerusalemin kuningaskunnan hallintorakenteesta ja sen taloudesta. Useat kirjeistä käsittelevät feodaalisia maanomistussuhteita. Erityisen kiinnostava on roomalaiskatolisten prelaattien välittämä tieto paikallisen kirkon hallintomuodosta ja taloudellisesta toiminnasta. Toisaalta kirjeet selvästi osoittavat, että kuningaskunnan talous ei ollut oma-avarainen, vaan tarvitsi jatkuvaa tukea Länsi-Euroopasta. Valitettavasti kokoelmaan ei kuitenkaan ole osunut tietoa kaupankäynnin harjoittamisesta. Sitä vastoin luonnonkatastrofeista on melko paljon tietoa.

Tutkimuksellisesti kiitettävää on Barberin ja Baten pyrkimys esitellä Palestiinan kristittyjen hallitsijoiden yhteydenotot mongolivaltakuntaan. Muslimeja vastaan etsittiin tukea myös Aasian kristityiltä. Runsaat maininnat yhteydestä Byssanttiin viittaavat puolestaan pyr-

kimyksiin päästä yhteisymmärryksen kreikkalaisten keisareiden kanssa. Kuitenkin suurin osa kirjeistä paljastaa läntisten ja itäisten kristittyjen välisen epäluottamuksen ja heijastaa ristiretkeläisten aggressiivista asennetta kreikkalaisia kohtaan.

Letters from the East ei ilmeisesti ole kattava lähdekokoelma koko Jerusalemin kuningaskunnan historiaa ajatellen, mutta Barberin ja Baten päätavoitteena onkin esitellä aikalaisien henkilökohtaisia havaintoja Euroopan historian merkittävästä aikakaudesta. Lähteiden valinta on selvästi historiakirjoituksen määrittelemä, ja siksi se heijastaa nykytutkimuksen pääsuuntauksia.

– ROMAN HAUTALA

Peruskauraa viihdepakettina eli mitä esitetään yleistajuisesti

Teemu Keskisarja: Kyynelten kallio. Kertomuksia seksistä ja väkivallasta. Siltala 2011. 396 s.

Teemu Keskisarjan *Kyynelten kallio* on hankala kirja arvostella suomalaisen historian tutkimuksen perinteeseen perusmediaan, jollainen Historiallinen Aikakauskirja on. Kyseessä on selvästi populaariksi tarkoitettu yleissivistävä – jos tietojen yksittäisiksi jäävistä seksuaalisista poikkeustapauksista katsotaan kuuluvan yleissivistykseen – historian viihdekirja. Käytän sanaa viihdekirja hyvässä merkityksessä, tarkoittaen että kirja on tarkoitettu viihdyttämään. Kirjan tarinat seksistä ja väkivallasta, Suomen ensimmäisistä nimeltä tunnetuista

homoista, eläimiinsekaantujista, raikkaajista ja ristiinpukeutujista, ja näiden saamista rangaistuksista hätkähdyttävät ja järkyttävät viihteen tavoin. Kyynelten kallion kaltaisista kirjoista kuuluisi sanoa, että se on erittäin onnistunut teos puhdasoppisuuden ajan suomalaisen yhteiskunnan ankarasta seksuaalisuuden kontrollista; kiinnostaviin tarinoinhin pohjautuva, hyvin perusteltu ja loisteliaasti kirjoitettu. Tämä kaikki on aivan totta. Kuitenkin Keskisarja itse selvästi pyrkii provosoimaan keskustelua yleistajuisen historiankirjoittamisen luonteesta sekä käsillä olevan kirjan sivuilla että muissa esiintymississään haastatteluista juhlapuheisiin, tartunpa tässä haasteeseen. Kyseessä on myös keskustelu, joka suomalaisessa historian tutkimuksessa odottaa käymistään koko ajan ajankohtaisempana: mikä nykyisessä julkaisupolitiikassa ja julkaisufoorumien pistelaskennassa on historian tutkimuksen ja tiedon popularisoinnin tarve ja tarkoitus ja miten yleistajuistaminen tehdään?

Keskisarja on oikeassa sanoessaan, ettei suomalaisilla rikoshistorioitsijoilla – tai minkään muunkaan alan historioitsijoilla – ole varaa rajata lukijakuntaansa vain toisiin tieteenetekijöihin. Jos lähdetään julkituudesta politiikasta, että on jonkinlainen velvollisuus osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun, on pakko julkaista jotain myös suomeksi. Jos haluaa julkaista suomeksi, tieteellisiä kustantajia on vähän ja muita on yksinkertaisesti mahdoton houkutella tarttumaan liian vaikeisiin teksteihin. On siis pakko popularisoida ja viihteellistää historiaa. Keskisarja on onnistunut siinä, mutta siinä on kuitenkin myös käsillä olevan kirjan ongelmien risteyspiste. Viihdyttävälle kirjoitustyylille on uhrattu paljon.

Keskisarja sanoo tutkimuksen kielen olevan salakieltä, jonka käyttäjien kanssa hän ei ryhdy leikkimään. Keskisarja sanoo kirjan

julkaisutilaisuudessa pitämässään puheessa:

”Rikoshistorian ei kannata viisastella performatiivisesta paradigmasta ja tietoposition diskurssista ja lainata käsitteitä käsittämättömiltä teoreetikoilta. Se on paitsi tarpeetonta myös valheellista. ‘Tieteellinen’ kieli sovittaa uusia vaatteita asioille, jotka ovat pohjimmiltaan alastomia. Totuus ei löydy ranskalaisilta dekonstruktionisteilta lainatusta metodista, vaan sellaisesta kaurapuurosta, jossa on arkistojen alkuperäislähteitä ja niihin sisältyviä elämätarinoita. Eikä niissä lumpupaperille kirjoitetuissa vanhoissa tuomiokirjoissa lue mitään diskursseja ja paradigmoja. Niissä lukee, että Matti löi Heikkiä tai Juho makasi Annan kanssa. Siinä kaikki – ja se on paljon”.¹

Samansisältöisesti, osin samoilla ilmaisuilla, vaikka lainattavaksi turhan monisanaisesti, hän kirjoittaa kirjansa esipuheessa.

En ole koskaan edes kuullut historiantutkijasta, jonka mielestä ”hyvin” – tyylikkäästi ja elegantisti, selkeästi ja täsmällisesti – kirjoittaminen ei olisi tavoiteltavaa. Sen sijaan voidaan olla eri mieltä siitä, mitä ”hyvin” kirjoittaminen on. Pohjimmiltaan nämä mielipiteet liittyvät myös siihen, mitä historia ja historiantutkimus kunkin kirjoittajan mielestä ovat. Keskisarja on oikeassa, jos historia on lähteistä luettavissa oleva tarina tapahtumista ja asioista, joita voi ymmärtää, mutta joita ei ole tarpeen eikä lupa käsitteellistää. Tällaisessa menneisydessä ei ole, tai ainakaan ei voi tutkia, ilmiöitä, joita lähteissä ei nimeltä mainita. Muu olisi lähteisiin lukemista, Keskisarjan sanoin valehtelua.² Jos taas historiantutkimusta pidetään tieteenalana, jonka tarkoitus on paitsi translitteroida ja nykykielistää menneisydessä syntyneiden lähteiden kertomat tarinat, myös pohtia sitä, mitä väliä noilla asioilla oli silloin, kun ne tapahtuivat, tai mitä väliä niillä on meille nykyään,

asia muuttuu toisenlaiseksi. Tällainen historiantutkimus edellyttää tekijältään yhteistyötä muiden ihmisten – siis nyky-yhteiskunnan – ja myös muiden tutkijoiden kanssa. Ei voida puhua vain siitä, mikä on minun mielestäni tärkeää, vaan on mietittävä, onko sillä, mikä minun mielestäni on tärkeää, jotain yhteyttä siihen, mikä on muiden mielestä tärkeää. Siihen taas tarvitaan rinnastuksia, yleistyksiä ja käsitteellistämisiä. Omasta mielestäni tämän tiedon pimentäminen lukijalta on, jos ei nyt aivan valehtelua, ainakin puolitotuuksien viljelystä.

Sekä seksuaalisuus että väkivalta ovat olleet uuden ajan alun tutkimuksen peruskauraa vähintään viimeisen kuudenkymmenen vuoden ajan. Arjen ja tavallisen ihmisen historia ei myöskään ole aivan ensi kertaa tutkijoiden tai historiantutkijain asialistalla. Keskisarja kuitenkin jättää seksistä ja väkivallasta sekä historiantutkimuksessa että muuten kokoajan käytävän keskustelun suurelta osin lukijan valistuneisuuden ja mielikuvituksen varaan. Silloinkin kun Keskisarja viittaa nimeltä muihin tutkijoihin, viittauksen sisältö on usein asian kannalta irrelevantti: Olli Matikaisen panos rikoshistoriantutkimukseen tulee kuitatuksi, kun hänen suuhunsa pannaan selitys termistä ”hyvä mies” (eräänlainen aisankannattaja, s. 50) ja Jussi T. Lappalaisen pitkällisestä sotahistoriantutkimuksesta mainitaan toteamus, että ”vatsallaan marssivat” sotajoukot usein kärsivät ripulista (s. 207).

On totta, että käsitteellistämässä käytetään nykyään kummallisia ulkomaankielisiä sanoja. On kuitenkin kysyttävää, onko yleistajuistamisessa tarpeen tyypistää niihin liittyvä keskustelu vai selittää tieteessä käytetty terminologia lukijalle niin, että asiaan vihkiytymätönkin sen ymmärtää – sekä nyt että törmätessään siihen joskus tulevaisuudessa? Terminologia ja käsitteet ovat tapa puhua asioista

yksityiskohtaisemmin ja niin, että muutkin tietävät, mistä puhutaan. Ne ovat kahvin, kaakaon ja rooboksen kaltaisia käteviä sanoja, joilla voidaan päästä nopeammin oikeaan asiaan tieteen kuumien juomien kuppilassa. Niistä sopiminen on suomalaisilta kielenkäyttäjiltä onnistunut ennenkin, vaikka kielellisiä paineita englannin sijasta aikaisemmin aiheuttivat ruotsi ja venäjä – miksi se nyt yhtäkkiä muuttuisi mahdottomaksi?

Hieman avomielisemmässä ”teoreettimetodologisten mölyjen” (Keskisarjan ilmaus sivulta 11) pohdinnassa olisi saattanut olla vastaus myös kirjan toiseen ongelmaan. Keskisarja ilmoittaa, että seksin ja väkivallan tarinoista raottuu ”räppänä arkeen, yhteiskuntaan ja ihmismieleen”. Hän onnistuuikin kontekstoimaan – anteeksi, kertomaan mihin tarinan saattavat liittyä ja mitä taustoja niillä olisi saattanut aikakauden yhteiskunnassa olla – esimerkiksi-paustensa pienoiselämäkertoja erinomaisen hyvin. Keskisarja saa selville, häntä itseään jälleen lainatakseni, että ”ajasta riippumatta piilee rikostarinoiden merkitys siinä, että joku marginaalinen piruparka voi kytkeytyä yhteiskunnan ja kulttuurin kokonaisuuteen”. Ongelma tulee siitä, että pienoiselämäkerrat kuitenkin jäävät yksittäisiksi esimerkeiksi, joiden yleisyyttä tai edustavuutta ei pohdita. Jopa tällainen vuosikausia noitia tutkinut ja noitia useimmiten aika

1. *Kyynelten kallion* julkistus Siltalassa tiistaina 13.9.2011. www.siltal-publishing.fi

2. Keskisarja ei tosin aivan kokonaan noudata omaa periaatettaan, sillä esimerkiksi sivulla 147 hän sanoo, että esimerkkinä kertomansa tarina eläimeensekaantujasta oli ”tavallinen yhdellä varauksella”: yleensä hänen kaltaisistaan ei jäänyt lähteitä lainkaan, koska he eivät jääneet kiinni.

tavalliseksi väittävä tutkija kuin alikirjoittanut joutuu nieleskelemään muutaman kerran, kun eläimeensekaantujista, rakastajattarensa aviomiehen murhaajista ja ristiinpukeutujista puhutaan sumeilematta ”tavallisina ihmisinä” arjen historian termein. Metodit ja teorit ovat niitä keinoja, joilla yksittäisistä erimerkkitaupauksista saadaan aikaan yleistävää pohdintaa ja tutkimustuloksia. Metodien ja teorioiden avulla syrjäytymisestä tai vallankäytöstä voidaan puhua yleisemmin, vaikka käsillä olisikin vain yksi satunnainen ja poikkeuksellinen esimerkki. On mahdollista että niiden avulla räppänestä olisikin sukeutunut ihan kokonainen ikkuna yksilöihin, yhteisöihin ja ihmissuhteisiin.

Rehellisesti sanottuna minä sitä paitsi löysin kirjasta kovin vähän seksiä mutta aika paljon enemmän väkivaltaa. Kirjassa ryyppätään, raiskataan niin naisia kuin miehiä ja ilmeisesti muutama eläinparkakin, siinä tehdään huorin ja murhataan sekä lopuksi kidutetaan ja teloitetaan muutama syytetty raoin menetelmin. Jos tämä on todellinen kuva esiteollisen ajan ”tavallisesta” seksistä, on hämmästyttävää, että ihmiskunta ei kuollut sukupuuttoon. Kyllä kai suurimman osan tavallisesta seksistä sentään on täytynyt olla kaikkien osanottajiensa mielestä vähintään ihan kivaa – vaikka siitä ehkä onkin määrittäen ja laadullisesti vähemmän raflaavia lähteitä? Seuraavan seksihistoriakirjan haluaisinkin lukea siitä.

– RAISA MARIA TOIVO

Retkikunnan uskonnollisia kohtaamisia 1700-luvun pohjolassa

Osmo Pekonen: La rencontre des religions autour du voyage de l'abbé Réginald Outhier en Suède en 1736–1737. Lapland University Press 2010. 363 s.

Harva väitöskirjamankelin läpikäynyt haluaa aloittaa prosessin alusta, niin palkitsevalta kuin ison työn valmiiksi saattaminen voi lopulta tuntuakin. Vielä harvempi tarttuu aiheeseen, joka on täysin toiselta tieteenalalta. Lisäksi kielivalintana ranska muun kuin romaanisen filologian alan julkaisukielenä on Suomessa omanlaisensa kuriositeetti. Matematiikan dosentti Osmo Pekosen väitöskirjalla *La rencontre des religions autour du voyage de l'abbé Réginald Outhier en Suède en 1736–1737* on silti muutakin kuin kuriositeettiä.

Työ on hyväksytty Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisen tiedekunnan matkailututkimuksen oppiaineessa, mutta aiheen vuoksi lähestymistapa ja menetelmät ovat pitkälti historian tutkimusta. Pekosen väitöstutkimus tarkastelee uskontojen kohtaamisia ranskalaisen retkikunnan tutkimusmatkalla Ruotsissa, lähinnä Tornionjokilaaksoissa 1736–1737.

Retkikunnan Ruotsiin tulon taustalla on 1700-luvun tiedepiirijä askarruttanut kysymys maapallon muodosta: oliko se navoiltaan litistynyt vai pikemminkin venynyt, kananmunan muotoinen. Tiedettiin, että asia oli selvitettävissä trigonometrian ja tähtitieteen avulla mittaamalla leveyspiirin yhden tai useamman asteen pituus. Ranskan kuninkaallinen tiedeakatemia lähetti tätä tarkoitusta varten kaksi

retkikuntaa, toisen päiväntasaajalle Peruun ja toisen napapiirille, Tornionjokilaaksoon. Pohjoista astemittausretkikuntaa johti matemaatikko, tähtitieteilijä ja tutkimusmatkailija Pierre Louis Moreau de Maupertuis ja mukana oli muitakin tunnettuja tiedemiehiä kuten Upsalan yliopiston professori, tähtitieteilijä Anders Celsius.

Koska etenkin Maupertuis'n värikäs elämä ja tieteellinen toiminta ovat olleet jo kauan tutkimusten kohteina samoin kuin retkikunnan kansatieteelliset havainnot – jotka ovat kiinnostaneet ja kiinnostavat edelleen niin kotimaista kuin kansainvälistä tutkijakaartiä –, Pekosen tutkijankatse on kääntynyt retkikunnan vähemmän tutkittuun jäseneseen, pappi Réginald Outhierin (1694–1774).

Outhier on kiinnostava henkilö, sillä paitsi pappina ja sielunhoitajana, hän toimi myös retkikunnan kronikoitsijana. Väitöskirjassa lähteenä käytetään muun muassa Outhierin matkapäiväkirjaa, joka ilmestyi Pariisissa 1744 (suomennettu nimellä *Matka Pohjan perille* vuonna 1975). Kronikoimisen lisäksi tieteestä monipuolisesti kiinnostunut pappi osallistui käytännön maanmittaukseen ja piirsi karttoja. Pekonen on tehnyt ansiokkaasti Outhierin henkilöön liittyvä perustutkimusta Ranskan arkistoissa ja osoittaa väitöskirjassaan joitakin aiempia käsityksiä virheellisiksi. Erityisesti suomalaisia kiinnostanee se, että samaisista ranskalaisista arkistoista Pekonen on löytänyt muun muassa eräitä ennen tuntemattomia karttoja kuten Tornion ja Piitimen kartat.

Väitöskirjan taustalla on Pekosen pitkäaikainen kiinnostus Maupertuis'n ja tämän retkikunnan historiaa kohtaan. Tämä sekä kirjoittajan vankka luonnontieteellinen tietämys tekee tutkimuksen tieteenhistoriallisesta kontekstista erityisen uskottavan. Esimerkiksi kalenterikysymys eli gregoriaanisen, niin sanotun uuden tyylin

käyttäminen Ranskassa ja juliaani- sen, niin sanotun vanhan tyylin käyttäminen Ruotsissa ja tämän vaikutus retkikunnan päivämääriin ja liturgisten juhlien viettoon osoitetaan havainnollisesti.

Kalenterikysymys ei ole vähäpätöinen historiallisten ajoitusten kannalta, ja Pekosen väitöskirjassa se liittyy myös tutkimuksen keskiöön, joka on uskontojen kohtaaminen. Valittua näkökulmaa kirjoittaja perustelee ajatuksella, että esimodernissa Euroopassa ihmisen identiteetti rakentui olennaisesti uskonnon pohjalta (s. 56). Toiseen Outhier kuuluu niiden harvalukuisten katolisten pappien joukkoon, jotka vierailivat 1700-luvun pohjolassa (s. 131). Lisänä on ranskalaisten uskonnollinen liikehdintä ennen valistusta (s. 76), mitä Pekonen kontekstoi. On kuitenkin valittavaa, ettei kontekstoinnissa – vaikka kuinka yleisessäkin – viitata juuri mihinkään tai kehenkään. Kontekstillakin on kontekstinsa! Ruotsin uskonnollisia liikkeitä esitellessä mainitaan sulkuviitteissä sentään muutaman tutkijan teos, mutta ilman sivunumeroita, tyyliin ”(Laine 1996)”. Läpi teoksen viitustekniikka on epätasaista: välillä viitteet ovat hyvinkin seikkaperäisiä, kun toisaalla niitä ei ole lainkaan.

Käytännössä uskontojen näkökulma keskittyy lähinnä katolisen ja luterilaisen maailman eli ranskalaisten ja ruotsalaisten/suomalaisten kohtaamisiin. Matkalla Outhier havainnoi jonkin verran esimerkiksi Tukholman katolista ja kreikkalaiskatolista yhteisöä sekä näiden kirkkorakennuksia, mutta pohjoisessa oleskelun aikana ”lappalaisen” tavat tai uskonto eivät Outhieria juurikaan kiinnosta (s. 212) tai hän ei halua puhua niistä poliittisen tai uskonnollisuuden korrektiuden vuoksi (s. 297).

Kuten tekijä johtopäätöksissään toteaa, uskontoa on käytetty luen- nassa eräänlaisena kulttuurisena avaimena, joka avaa perspektiivejä

aikakauden ymmärtämiselle (s. 294). Kirjoitetun lähdemateriaalin suhteellista niukkuutta korvaa tässä semioottinen lähestymistapa, jonka Pekonen ilmoittaa toiseksi menetelmäkseen historiallisen lähestymistavan ohella (s. 23). Semiotiikan käytöllä tekijä tarkoittaa esimerkiksi pyrkimystä seurata joitakin historiallisia linjoja nykyhetkeen saakka, runsasta kuvien käyttöä samoin kuin sellaisen ”epätavallisen” lähdemateriaalin käyttöä kuin matkaesitteet, lastenkirjat ja sarjakuvat. Semioottista lähestymistapaa tekijä perustelee kulttuuriperintö- ja matkailuintresseillä: erilaiset merkit, ilmentymät ja representaatiot kiinnostavat turisteja.

Myös jotkut retkeen liittyvät sivupolut, kuten Planströmin siskoksien tarina (*l'affaire des deux "Lapones"*), linkitetään kokonaisuuteen, vaikka ne eivät varsinaisesti pappi Outhieriin liitykään. Retkikunnan mukana Pariisiin halunneiden siskosten tragikoomisetkin vaiheet analysoidaan myös uskonnon kannalta, vaikka aikanaan skandaalinkyryinen juttu sisältää paljon muitakin aspektoja. Joka tapauksessa tapauksen käsittely väitöskirjassa nostaa retkikunnan toiminnan inhimillisen tason esiin ja osoittaa tekijän kokonaisvaltaista paneutumista aiheeseen.

Vaikka tekijä sitoutuu pikeminkin soveltavaan (käytännölliseen tai empiiriseen) kuin teoreettiseen semiotikkaan, mistä edellistä usein harjoitetaan ilman semioottista teoria- ja käsitekehystä, olisi opinnäytetyössä voinut problematisoida sen käyttöä syvällisemmin. Tekijä viittaa lyhyesti matkailun ja matkojen semiotikkaan (*sémiologie des voyages et du tourisme*) ja luettelee joitakin tähän liittyviä keskeisiä tutkijoita, mutta ei tartu näiden tarjoamiin käsitteisiin kuten pyhiinvaellukseen (esim. Graburn 1977, Allcock 1988), rituaaliin (Cohen 1987) tai liminaaliin (Van Gennep 1909) eikä esittele asiaan liittyvää uudempaa

tutkimusta, esimerkiksi matkailun antropologiaa. Sen sijaan tekijä puhuu monumenteista ja muistin paikoista (*lieux de mémoire*) ja näiden ”pyhittämisestä” mainitsematta kuitenkaan Pierre Noraa tai ”muistamisen politiikan” tutkimustraditiota.

Varsinkin työn jälkimmäisen osan voi nähdä semioottisena osiona, missä esitellään yhtäältä retkikunnasta säilyneitä jälkiä, toisaalta varta vasten rakennettuja muistomerkkejä. Kuva-aineisto on poikkeuksellisen runsasta ulottuen hautakivistä postimerkkeihin, ja sen kerääminen on varmasti ollut mittava työ. Historioitsijan silmissä kuvälähteiden puutteellinen merkitseminen kuitenkin syö kuvamateriaalin arvoa lähteenä. Laajempi pohdinta siitä, mihin retkikunnan muistoa milloinkin on haluttu ja halutaan kiinnittää ja miksi, olisi tässä yhteydessä ollut relevanttia. Osa kuvista jää irrallisen, vaikkakin sinänsä mielenkiintoisen ”kuvituksen” asemaan. Sen sijaan tutkija esittelee esimerkkejä ulkomailta ja ideoi vastaavia matkailukäyttöön Tornionjokilaaksoon, mikä lienee matkailun väitöskirjassa sallittua.

Varsinaista väitettä tai eksplisiitistä tutkimuskysymystä en kirjasta löytänyt, ellei sellaiseksi lueta matkan yksityiskohtaista kuvaamista alkuperäislähteiden pohjalta keskittyen erityisesti uskonnollisiin kohtaamisiin sekä näiden historiallista kontekstointia ja reseptiota myöhempinä aikoina. Tulkitsaansa uskonnollisten kohtaamisten kerontaa Pekonen päätyy jonkinlaisen tieteellisestä uteliaisuudesta ja Tornionjokilaakson paikallisyhteisön vastavuoroisuudesta kumpuavan suvaitsevaisuuden olemassaoloon.

Tutkimus toimii mainiosti retkikunnan historian ja siihen liittyvien ”muistojen” käsikirjana ja on ehdottomasti kulttuuriteko. Se tuo uutta tietoa niin pappi Outhier’sta kuin retkikunnan kulttuurisista kohtaamisistakin sekä avaa mah-

dollisuuksia aiheen laajemmalle matkailulliselle hyödyntämiselle. Teos on väitöskirjaksi vetävästi kirjoitettu ja paikoitellen jopa viihdyttävä. Se ansaitsisi tulla julkaistuksi suomeksi, mahdollisesti myös tietokirjana.

– SUSANNA NIIRANEN

Valistuksen kirjakulttuuri Suomessa

Minna Ahokas: Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla. Bidrag till kändedom av Finlands natur och folk 188. Suomen Tiedeseura 2011. 315 sivua.

Minna Ahokas pohtii ytimekkäästi otsikoidussa väitöskirjassaan *Valistus suomalaisessa kirjakulttuurissa 1700-luvulla*, mitä valistus oli 1700-luvun Suomessa kirjahistorian näkökulmasta nähtynä. Valistuksen käsitteen Ahokas näkee kahdenlaisena, toisaalta hyvin yleisesti renessanssin tapaisena kokonaisen aikakauden nimenä ja toisaalta täsmällisemmin 1700-luvulla vaikuttaneena ja yhteiskunnallisia uudistuksia tavoitelleena liikkeenä. Kirjakulttuurin Ahokas mieltää hyvin laajasti: se sisältää hänen tutkimuksessaan sekä kirjojen levinneisyyden, saatavuuden että vaikutushistorian. Tässä Ahokas tukeutuu Robert Darntonin 1700-luvun ranskalaisia painotuotteita käsitteleviin tutkimuksiin, joissa kirjojen levinneisyydellä, saatavuudella ja vastaanotolla on niin ikään suuri merkitys.

Väitöskirjassaan Ahokas tutkii valituskirjallisuuden levinneisyyttä Suomessa, valistusaatteiden vaikutusta suomalaisten koulujen ja yliopistojen oppisisältöihin, erilaisia

kirjakokoelmia, tuon ajan suomalaisten lukukokemuksia ja lehdistöhistoriaa. Hän kiinnittää huomiota suomalaisen kirjakulttuurin edellytyksiin eli siihen, miten painotuotteita voitiin myydä, ostaa ja lainata, millainen oli painotuotteiden levinneisyys, miten painotuotteita luettiin ja miten valistuksesta Suomessa keskusteltiin. Oppineiston ja papiston ohella Ahokas ottaa erityistarkasteluun porvariston ja aatelin miespuoliset jäsenet. Naiset ohitetaan teoksessa lyhyesti – nähtävästi osittain läheseikoista johtuen. Tietoja naisista olisi kuitenkin ollut mahdollista löytää enemmän. Esimerkiksi varakkaalla turkulaisella kauppialla Maria Augustinilla oli perukirjassaan 19 kirjan kirjasto, jossa oli uskonnollista kirjallisuutta, lakikirja, kaksi keittokirjaa ja *Krönings Ceremoniet* -niminen painotuote. Lähes jokaisen porvarisvaimon, papinrouvan tai aatellisnaisen omistamat keittokirjatkin olivat hyödyn ajan tuotteita, joissa punaisena lankana oli järkevä ja säästäväinen taloudenpito, ”hushällsvetenskap”.

Valituskirjallisuuteen Minna Ahokas lukee niin tieteelliset ja filosofiset teokset, romaanit, filosofisporografinen klandestiinikirjallisuuden kuin sanomalehdetkin. Lähteinään Ahokas käyttää painotuotteiden ohella yksityiskirjastojen luettelota, perukirjoja, huutokauppa-asiakirjoja, päiväkirjoja ja yksityiskirjeitä. Ahokas toteaa, että hänen lähteensä edustavat niitä erilaisia 1700-luvun Suomen konteksteja, joissa kirjat ja niistä käyty keskustelu näkyvät, mikä pitää paikkansa. Väitöskirjan laajaa otetta ja sen monipuolista lähteistöä voikin pitää onnistuneina ja antoisina valintoina.

Valistus nousee tutkimuksessa kiinnostavasti esiin myös verkostoitumisen aikakautena, ja on ansio-kasta, että Ahokas pohtii eräiden esittelemiensä vaikuttajien elämänavaiheita jonkin verran tästä näkökulmasta. Olisi ollut kuitenkin kiin-

toisaa lukea, miten esimerkiksi Turun akatemian professorikunta Browallius, Mennander, Weilin, Mesterton jne. matkustelivat, saivat vaikutteita ja solmivat kontakteja jo opiskeluaikanaan, siis ennen Turkuun asettumistaan. Samaa pohdintaa olisi voinut olla enemmän myös Viaporissa palvelleiden upseerien osalta: millaisia olivat näiden upseerien ulkomaiset sotilasurat ja ulkomaiset palveluspaiikat. Mikä merkitys näiden yksittäisten ihmisten kontakteilla ja elämänavaiheilla oli valituskirjallisuuden leviämiseen? Kertoohan Ahokkaan valitsema aineisto, perukirjat, kirjeet ja kirjastoluettelot, suurelta osin nimenomaan yksityishenkilöiden henkilökohtaisista valinnoista.

Ahokas kykenee tutkielmassaan osoittamaan, että kaikki valituskirjallisuuden alueet, niin tiede, filologia, romaanit kuin sanomalehdetkin, olivat ainakin joidenkin 1700-luvun suomalaisten tiedossa ja painotuotteina myös heidän omistuksessaan. Lukijalle piirtyy kuva 1700-luvusta suomalaisen kirjakulttuurin monipuolistumisen vuosisatana, jolloin myös ulkomailta julkaistu kirjallisuus sekä alkukielisenä että ruotsiksi käännettyinä levisi suomalaisen lukijakunnan käsiin. Huomiota saa myös lukutapojen muutos: tietokirjallisuus sekä puhdas ajanvietelukeminen, runot ja romaanit, yleistyivät. Ylipäätään maallisempi kirjallisuus ja sanomalehdet olivat lukukokemuksina henkilökohtaisia valintoja ja niistä etsittiin uutta, ennen lukematonta tietoa. Tämä lukutapa erosi jyrkästi siitä, miten uskonnollisia tekstejä, raamattua, katekismusta ja virsikirjaa, oli totuttu lukemaan toistuvasti samanlaisina ja jopa ulkoa.

Luetun valituskirjallisuuden sisällöt eivät kuitenkaan olleet radikaaleimmasta päästä, ja suomalainen valistus piirtyikin Ahokkaan tutkimuksessa ennen kaikkea mallillisena ja käytännönläheisenä aatevirtauksena. On kuvaavaa, että

suomalaisissa kaupunkihuutokoupoissa myytiin runsaasti esimerkiksi Voltairea, mutta bestseller oli tässä tapauksessa tämän kirjoittama ja ruotsiksi käännetty Kaarle XII:n elämäkerta. Montesquieulta puolestaan myytiin ruotsiksi käännettyä kirjaa Rooman historiasta *Tankar öfwer orsakerna til de Romares fall* eikä esimerkiksi kuuluisaa *De l'Esprit des lois* -teosta. Tässä onkin ehkä selvin ero esimerkiksi Robert Darntonin tutkimuksiin. Kun Ranskassa valituskirjallisuuden käsikynkässä kulkee vahvasti vallankumous, ei radikaalein ajattelu näytä jättäneen suomalaisen kirjakulttuuriin Ahokkaan mukaan ”mitään käännteentekeviä jälkiä”. Ylipäättään ranskalaiset, saksalaiset ja englantilaiset kirjat tavoittivat Suomessa laajemman lukijakunnan vasta vuosikymmeniä ilmestymisensä jälkeen. 1700-luvun alku puoliskolla ilmestyneet valistuksen merkkiteokset esiintyvät suomalaisissa lähteissä näkyvämmiin vasta vuosisadan lopulla. Ruotsin valtakunnassa valituskirjallisuuden historiaan liittyikin vahva hyödyn käsittelyä korostanut painotus.

Minna Ahokkaan tutkimus perustuu laajaan ja monipuoliseen lähdetutkimukseen ja huolelliseen empiriaan. Samalla Ahokkaan kansainvälisen kirjahistorian teorian ja metodien tuntemus tekee hyvin hänen väitöskirjatyötään, joka tuottaa uutta ja monipuolista tietoa suomalaisesta 1700-luvun kirjakulttuurista. Erityisen ansiokasta on Ahokkaan tapa tutkia valituskirjallisuuden suomalaista lukijakuntaa erilaisten yhteiskuntaryhmien kautta aatelista oppineistoon, papistoon ja porvaristoon. Näissä ryhmissä lukeminen saakin erilaisia merkityksiä. Kauppiat olivat ennen kaikkea kiinnostuneita ammattiinsa liittyneestä hyötykirjallisuudesta, oppineisto tutustui filosofisen ajattelun uusiin avuksiin, papisto pohti kasvatusta ja kansanvalistusta ja aateli hankki juridiikan ja filosofian ohella mat-

kakirjoja, kaunokirjallisuutta ja jopa eroottisia tekstejä.

– KIRSI VAINIO-KORHONEN

Matka maalaisyhteiskunnan köyhyyteen

Eija Stark: Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöistä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäkerta- ja sanalaskuaineistoissa. SKS:n toimituksia 1320, SKS 2011. 479 s.

Eija Stark tarkastelee folkloristiikan väitöskirjatutkimuksessa *Köyhyyden perintö* köyhyyden kautta avautuvaa kuvaa sukupolvelta toiselle siirtyvästä köyhyyden kulttuurisesta tiedosta teollistuvassa maalaisyhteiskunnassa. Kulttuurisen tiedon ja köyhyyden käsitteet jäsentävätkin tutkimusta. Kulttuurisella tiedolla hän tarkoittaa köyhien yhteisesti jakamia, kaavoituneita käsityksiä ja uskomuksia köyhyydestä, jotka mallintuvat ihmismieleen, ja joita puheessa ilmaistaan. Siten köyhyyden puhe on keino päästä käsiksi kulttuuriseen tietoon.

Köyhyyden puhe Starkin tutkii maalaisyhteiskunnan elämäkerrallisen teksti- ja sanalaskuaineiston avulla siten, että nämä kaksi puhunnan lajia palvelevat toistensa peilauspintoina. Menetelmänä tutkimuksessa Stark käyttää sisällönanalyysiä, joka on saanut vaikutteita diskurssianalyysistä.

Stark jäsentää laajan aineistonsa neljän kulttuurisen teeman, vallan, perheen, työn ja turvan kautta, joita kutakin hän käsittelee omana lukunaan. Runsaasti käytetyt elämäkerralliset lainaukset elävöittä-

vät tekstejä, sananlaskut näkyvät säästeliäämmiin.

Stark kontekstoi sananlaskut ja elämäkerta-aineistot kulttuurisesti ja historiallisesti maalaisyhteiskuntaan, jossa köyhäinhuolto sosiaaliturvasta puhumattakaan olivat alkeellisia. Kertojat ovat syntyneet 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Ajattomuutensa takia köyhyyden puheesta nousevat kulttuuriset teemat sopusivat kuitenkin myös maalaisköyhyyden ja nykyköyhyyden historiallisen vertailun jäsenyyksiksi.

Maalaisyhteiskunnassa köyhyys oli väestöä yhdistävä tekijä. Siksi sana rahvas esiintyy usein kirjassa köyhän synonyyminä. Köyhyyden yleisyyttä Stark suhteuttaa toteamalla, että suhteellisella tulomethodilla laskien köyhien määrä vielä vuonna 1966 oli 11,4 prosenttia, kun se vuonna 1990 oli pudonnut 2,5 prosenttiin. Vaikka väitöskirja on julkaistu vuonna 2011, Starkin aikavertailu päättyy tähän eikä hän kerro viimeisistä käännteistä: 2000-luvulla köyhyys näyttäisi jälleen olevan nousussa. Siksi tutkimus köyhyyden perinnöstä tuntuu ajankohtaiselta.

Stark keskusteluttaa aikaisempaa tutkimusta taitavasti tulkintojensa kanssa, jopa niin sujuvasti, että paikoitellen lukija jää kaipaamaan sitä, että tutkijan ääni ja tulkinta olisi kuulunut vahvemmin ja omaperäisemmin tulosluvuissa.

Maalaisyhteiskunnan kahtiajakautuminen eli köyhyyden puheessa kerrontana herroista ja alamaisista tai negatiivisesti sävyttyneesti rikkaista ja köyhistä. Talollisia ja virkamiehiä ajateltiin yhdistävän ymmärtämättömyyden puutteen kokemista kohtaan. Heihin pidettiin etäisyyttä, vaikka korkeammassa asemassa olevilta vastaanotettiin myös apua. Silti varmin turva ja tuki köyhälle oli toinen köyhä. Avun pyytämiseen ja saamiseen varsinkin parempiosaisilta liittyi useimmiten nöyryytystä ja häpeää.

Agraariajan köyhän puheesta kuuluu yhteiskuntakriittisyys ja luokkatietoisuus. Valtasuhteet määrittävät köyhän sosiaalisia suhteita yhteisössä, perheessä ja avioliitossa. Köyhyys saattoi olla avioliittoa vahvistava tekijä, mutta se saattoi myös aiheuttaa ongelmia. Jos vauraaseen taloon asettui taustaltaan köyhä vävy tai miniä, ei ollut harvinaista, että ihmissuhteet hiersivät.

Vaikka köyhät puhuvat Starkin tulkin mukaan yhteiskuntakriittisesti, oli silti olemassa kyseenalaistamattomia totuuksia. Yksi sellainen oli taloudelliset realiteetit, joihin köyhien oli sopeuduttava. Sama päti sukupuolten välisiin suhteisiin. Torppien tyttäret eivät elämäkertoissa kyseenalaistaneet sitä, että lähtivät piikomaan vieraisiin taloihin, mutta kantoivat silti palkkaansa kotitorppaan, jonka kuitinkin vanhin poika peri. Visuaalisuuden painetta, jonka Stark luonnehtii muodostavan valtakategorian ytimen, ei myöskään kyseenalaistettu, vaan ihmisen luonteen ja kykyjen miellettiin vastavan ulkoista olemusta.

Yhtäaikainen yhteiskuntakriittisyys ja -kriittikkyys selittyi Starkin mukaan sillä, että kulttuuriselle tiedolle on ominaista se, että se on usein ristiriitaista, ja että siinä esitetään jopa vastakkaisia tulkintoja.

Valtasuhteet näkyvät paitsi yhteisössä sosiaalisena asemana myös perheessä sukupuolten välisinä suhteina, joskaan niitä ei tunnuta mielleltävän valtasuhteiksi tai ainakaan Stark ei tästä näkökulmasta asiaa vahvasti tulkitse. Perheen sisällä valta näkyy muun muassa siinä, kenet kannatti lähettää opiskelemaan ja kenen sairaudet kannatti hoitaa – jälkimmäinen tosin esiintyy pikemminkin puheena kuin tekoina. Fyysisesti heikkojen tai sairauden runteleminen lasten elämänedellytyksiin suhtauduttiin puheessa kriittisen säälivästi.

Stark käsittelee köyhyyspuheen ruumiillisuutta herrojen ja rahvaan

välisissä suhteissa visuaalisuuden käsitteen kautta, mutta jättää ruumiillisuuden ja visuaalisuuden suhteita muokkaavana tekijänä vähemmälle köyhien itsensä keskuudessa – tai sitten nämä suhteet eivät vain aineistossa esiinny. Visuaalisuuden paine nimittäin näkyy siinä, että köyhyyteen liitettiin laihuus, likaisuus ja huonokuntoisuus, mutta toisaalta vahva ruumiinrakenne määritti aikuistuvia poikia ja aikuisia hyvinä työmiehinä.

Köyhyyden kulttuuriin kuului, että köyhyys jaettiin henkiseen ja aineelliseen tasoon. Todellista köyhyyttä ei ollut materian puute, vaan viisauden, järkevyyden ja älyn puute. Nuhjuinen ulkomuoto ei siten kertonut älyn, vaan yksinomaan rahan puutteesta. Köyhän oli raadettava silloin, kun töitä oli tarjolla, ja silloinkin, kun isännät maksoivat vähemmän kuin olivat luvanneet. Miehillä työ oli kunnia-asia, naisille arkinen pakko. Yksi selviytymiskeino köyhyydestä ja raadannasta on ehkä se, että köyhän elämä kerrottiin jalon köyhän elämä. Siinä raatajateoksen kautta liikuttiin selviytymisen eetokseen, jolloin kerronnassa korostuivat omat ansiot, kun taas ulkopuolinen tai vähäinen yhteiskunnallinen apu jätettiin mainitsematta.

Stark erottelee köyhyyspuheesta alamaisen, autettavan, puolison, perheenjäsenen ja lapsen sekä raatajan subjektit. Johtopäätösluvussa Stark vielä punoo kulttuuriset teemat yhteen raatajasubjektin ja jalon köyhän subjektin avulla. Luku avaa aivan kirjan lopussa uuden näkökulman köyhyyteen, jonka olisi toivonut menevän vielä syvemmälle tai tulleen kulttuuristen teemojen käsittelyssä jäsentyneemmin esiin.

Stark on hahmottanut köyhyyspuheesta köyhyyden kulttuurista tietoa vallan, työn, perheen ja turvan teemojen kautta. Vielä tämä ei kuitenkaan luo köyhyyden perintöä. Kirjansa lopussa tutkija pohtii

sitä, miten köyhyydestä tulee perintöä ja esittää, että köyhyys on elämänmalli, joka välittyy sukupolvelta toiselle, mutta joka muuttuu jatkuvasti.

Köyhyyspuhe ei lakkaa koskaan olemasta, vaan periytyy kulttuuri-sena tietona ja muuntuu. Köyhyydestä tulee Starkin sanoin perintettä siksi, että köyhyyden kulttuuria uusinnetaan sukupolvelta toiselle. Se sisäistyy ihmisen mieleen ja ohjaa ihmisten käyttäytymistä. Usein menneisyys ja nykyisyys kilpailevat keskenään esimerkiksi elintasoja mitattaessa, menneisyys hahmotetaan vastakohdaksi nykyisyydelle. Menneisyyden elintasotappio kääntyy kuitenkin hyveeksi ainakin kolmessa suhteessa: menneisyydessä oli aikaa vaalia henkistä pääomaa, oli vapaus ja oma harkintavalta ja köyhyys pakotti työteliäisyyteen.

Eija Starkin työllä olisi selitysvoimaa tutkittaessa nykyisiä köyhyyteen liittyviä ennako-oletuksia ja köyhyyden malleja ylisukupolvisissa suhteissa. Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä -aineiston (2006) köyhien puheesta kuuluu monia samoja asioita kuin maalaisköyhyyden puheesta: nykyköyhät pohtivat yhteiskuntakriittisesti, mutta usein voimattomina ja väsyneinä yhteiskunnan valtasuhteita. Aivan kuten maalaisyhteiskunnan köyhät he pohtivat myös köyhyyden todellista luonnetta aineettoman ja aineellisen tason välillä. Entisaikojen likaisuus ja laihuus kuuluu nykyään elämäkerrallisissa teksteissä raihnaisuutena, tuki- ja liikunta-elinsairauksina, hoitamattomana tukkana, laihuutena mutta yhä useammin myös lihavuutena.

Yhdessä suhteessa köyhyyden perintö on jo muuttunut ja tulee vielä muuttumaan. Siinä missä maalaisyhteiskunnan köyhän raatajaeetos sekoittui selviytymisen eetokseen, nykyköyhä ei pysty raatamaan, vaikka haluaisi. Töitä ei pitkäaikaistyöttömälle helposti löydy. Samaan aikaan yhteiskunta

ympärillä hokee: ”Kyllä työtä tekeville löytyy.” Sanonta lienee jäänteitä maalaisyhteiskunnan köyhyyserinnöstä.

– ANNA-MARIA ISOLA

Richard Wagnerin opetuslapset ja saksalainen irrationalismi

Udo Bermbach: Richard Wagner in Deutschland. Rezeption – Verfälschungen. Metzler-Verlag 2011. 508 s.

Arvostetun politologin ja Wagner-tutkijan Udo Bermbachin teos *Richard Wagner in Deutschland* on tutkielma politiikan ja estetiikan suhteesta sekä Hitleriin johtaneesta kehityksestä. Sen keskiössä on Bayreuthin piiri: Richard Wagnerin (1813–1883) lesken ja opetuslasten säveltäjän ympärille rakentama henkilökultti, joka vaali tämän henkistä perintöä. Varsinainen tutkimuskohde on liikkeen Bayreuther Blätter -aikakauslehden kaikki vuosikerrat vuosilta 1878–1938 sekä sen ydinjoukon julkaisut. Tutkimuksen tärkeimmät toimijat ovat lehden päätoimittaja Hans von Wolzogen sekä antisemitistinen filosofi Houston Stewart Chamberlain, jonka tutkimus nostaa Bayreuthin pääideologiksi.

Jo Winifred Schülerin tutkimuksesta *Der Bayreuther Kreis von seiner Entstehung bis zum Ausgang der Wilhelminischen Ära* (1971) tiedämme, että voimakkaan antisemitistinen, antimoderni ja antidemokraattinen Bayreuthin piiri oli osa konservatiivista vallankumousta. Termi viittaa ennen kaikkea maailmansotien väliseen aikaan,

mutta myös pitkäaikaiseen vastavoimaan Ranskan vallankumouksen modernisaatiokehitykselle ja -ihanteille. Bayreuther Blätter perustettiin vuonna 1878 edistämään Wagnerin taidetta ja ajattelua. Bermbach analysoi asiantuntevasti lehden diskurssin muutosta 1800-luvun kahdella viimeisellä vuosikymmenellä osana Saksan ”myöhästyneen kansallistalvion” (Helmut Plessner) kehitystä ja sisäisiä ristiriitoja. Vuonna 1894 vakiintunut alaotsikko ”Deutsche Zeitschrift im Geiste Richard Wagners” sinetöi vuosien varrella tapahtuneen kehityksen, nimittäin tietoisien irtioton modernista. Samalla varsinainen kohde, Richard Wagner, liitettiin osaksi modernin vastaista kulttuurikamppailua (s. 175–176).

Bayreuthin äänenkannattajalle syy saksalaisuuden ja kristinuskon rappioon sekä materialismin kasvuu oli aina sama: juutalaisen vaikutuksen lisääntyminen. Vastavoiman tarjosi muun muassa pseudotieteellinen aikalaisteoria, jonka mukaan Jeesus ei ollut juutalaista vaan arjalaista alkuperää. Tutkimus nostaa uskonnon yhdeksi Bayreuthin aatteen kantavaksi osaksi (s. 231–293). Modernin eri ilmentymät, kuten vuosisadanvaihteen uudet kirjalliset suuntauokset tai elokuva, niputettiin surutta osaksi kulttuurin rappion suurta kertomusta. Bermbach mainitsee vuodesta 1916 alkaen käydyn keskustelun koulutus uudistuksesta esimerkkinä siitä, ettei artikkeleilla välttämättä ollut enää mitään tekemistä Wagnerin kanssa (s. 110–115).

Bayreuth-tutkimuksissa maailmansotien välinen aika on yleensä kuvattu kertomuksena Bayreuthin ja Hitlerin henkilökohtaisesta suhteesta.¹ Bermbachin tutkimus valaisee sitä, miten Bayreuther Blätter ideologisesti pohjusti tietä kolmannelle valtakunnalle. Uusi kansallissosialistinen sukupolvi oli lehden kanavakseen, jonka seu-

rauksena sen taso putosi ja sisältö kaventui. Wagner määriteltiin kansallissosialismista käsin, eikä juutalaisuus ollut enää kulttuurinen vaan biologinen ominaisuus. Yhteiskunta ja Bayreuther Blätter olivat lähentyneet niin paljon toisiaan, että lehden julkaiseminen loppui luontevasti Wolzogenin kuoltua vuonna 1938.

Kokonaisuutena 500-sivuinen uutuus ei kohoa samalle suureen tasolle kuin Bermbachin aiemmat Wagner-monografiat *Der Wahn des Gesamtkunstwerks* (1994/2004) ja *Blühendes Leid* (2003). Teos juuttuu usein liian pitkien suorien sitaattien ja niiden kommentoinnin vuoropuheluun. Myös tiivistäminen ja toiston karsiminen olisi vähentänyt raskautta. Näkökulman ja lähdekirjallisuuden Saksa-keskeisyyden voi toki perustella aihevalinnalla. Tästä huolimatta on kapeakatseista, että Ernest Newmanin arvostettu teos *Life of Richard Wagner* (1933–1947) on ohitettu avausluvussa, jossa analysoidaan biografioiden käsityksiä Wagnerin osallistumisesta Dresdenin kapinaan vuonna 1849. Jo Saksasta Yhdysvaltoihin emigroitunut Theodor W. Adorno kehui englantilaisen kriittistä otetta suhteessa Bayreuthin siloteltuun Wagner-kuvaan.

Teoksen loppuosassa Bermbach analysoi Bayreuthin piirin tulkintoja näyttämöteoksista Nibelungin sormus ja Nürnbergin mestarilaulajat (s. 327–436). Taideteoksen vaikutusta analysoitaessa tarvittaisiin vahvempaa hermeneuttista otetta kuin Bermbachin liian eksegeettistä lähestymistapaa. Politologi osoittaa Bayreuthin myöhempiä oikeistolaisia ja nationalistisia tulkintoja virheelliseksi viittaamalla Wagnerin alkuperäisintentioihin. Taideteos elää kuitenkin ajassa ja tilassa vetäen uusia tulkintakerrok-

1. Brigitte Hamann (2002) *Winifred Wagner oder Hitlers Bayreuth*.

sia puoleensa. Samalla se on myös tekijänsä intentioita edellä, sillä esimerkiksi Wagner muutti käsitystään Lohengrinista useaan otteeseen elämänsä aikana teoksen valmistuttua. Analysoitaessa Wagnerin vaikutusta nimenomaan hänen ristiriitaisuutensa, joiden varaan ”väävät” tulkinnat ovat rakentuneet, ansaitisivat huomiota. Nyt Bermbachin Wagner on liian harmoninen ja jähmeä: mahdollisesti siksi, että hän edellisissä teoksissaan on keskittynyt Wagnerin ajattelua yhdistäviin piirteisiin. Sen sijaan Parsifalia käsittelevä luku (s. 437–470) on onnistunut. Siinä Bermbach analysoi tapaa, jolla Wagner viimeisessä teoksessaan ja kansallissosialistit toisaalta rituaaleissaan omivat katolisen liturgian muodon. Tällaisia abstraktimpia avauksia politiikan ja estetiikan suhteesta keskustelu Wagnerin vaikutuksesta tarvitsisi lisää.

– JUKKA VON BOEHM

Suurteos sukuyhtiöstä

Jussi Koivuniemi: Sukuyhtiön aika. Rosenlew 1853–1987. Rosenlew-museo, Satakunnan Museo 2011. 823 s. – Ruotsiksi kääntänyt Leif Pietilä: Släktbolagets tid. Rosenlew 1853–1987. 823 s.

Melkein luotaantyöntävästi on ko-koa dosentti Jussi Koivuniemen teoksella *Sukuyhtiön aika*. Yli 800 kaksipalstaisen sivun aiheeksi on riittänyt Rosenlewin pitkäikäinen, monialainen ja -vaiheinen suuriritys.

Kirjan alkupisteessä Rosenlew oli puutavarakauppaan ja laivanvarustukseen painottunut kauppa-huone, melko tyyppillinen solu mo-

dernin liike-elämän synnyssä. Sen läpimurto kytkeytyi Suomen taloushistorian murrosvaiheisiin 1870-luvun saharintäyksestä lähtien. Rosenlewistä tuli yksi pienen maan harvoista todella suurista firmoista. Tytäryhtiöt mukaan lukien työntekijöitä oli enimmillään 6 000.

Viennillä paisuneen yrityksen vaiheet kietoutuvat luontevasti paikallishistoriaan. Rosenlew muokkasi Porista teollisuuskeskukseksi. Asukkaiden toimeentulon, liikenteen ja kaupunkikuvan kysymykset on taiten kytketty muihin teemoihin. Koivuniemi on aiemminkin tutkinut Poria ja Satakuntaa, ja sen huomaa tietojen tarkkuudesta ja luotauksen syvyydestä.

Koivuniemi kuvaa pätevällä tavalla suuryritystä lakoissa sekä maanlaajuisissa poliittisissa selkauksissa. Sisällissodassa Rosenlew sijaitsi aivan rintaman pinnassa. Omistajasuvun, johtajien ja työläisten kohtaloista avautuu panoraama vuoteen 1918. Näillä main tekstissä on jännityskertomuksen sykettä.

Teoksesta ei ole vaikea osoittaa Suomen historian yleiskuvaa täsmäntäviä kohtia. Painavaa sanottavaa Koivuniemellä on muun muassa sotakorvauksista sekä ylipäätään liike-elämän sopeutumisesta poikkeusajoihin.

Aihe on ilman muuta järeä, mutta olisiko siitä voinut selvittää hiukan kevyemmällä tiiliskivellä? Yksityiskohtia on tavattomasti, monet kiintoisia ja jotkut eivät. Tehtaiden tuotteita vyyrytetään tekstissä vuosikymmenestä toiseen – suotta sikäli, että saman asian ajaa runsas kuvitus. Kokonaisuutta ei palvele sauhuksen erittely standartin ja toltin tarkkuudella. Niin ikään epäolennaisilta tuntuvat esimerkiksi monet numerotiedot hinnoista.

Ilmaisia hiertää pitkien ruotsinkielisten sitaattien jättäminen suomentamatta. Tyyli 1800-luvun kirjeissä ehkä viehättää, mutta vie lii-

kaa voimia. Mikäli lukijakunnaksi on tavoiteltu tavallista valistunutta porilaista tai Rosenlewin entistä työläistä, kaikki ratkaisut eivät palvele sitä tavoitetta. Vanhahtavan ruotsin ymmärtäminen tekee tiukkaa monelta tohtoriltakin.

Yleisilmeeltään Sukuyhtiön aika pysyy järkevänä asiaproosana. Kielä on selkeää ja punnittua. Kerronta nojaa kouriintuntuvaan tapahtumiseen. Verkostoista sekä patruunan ja työläisten väleistä kerrotaessaan Koivuniemi karttaa tärkeileviä käsitteitä, jotka joskus syövyttävät yrityshistorioista yleis-tajuisuuden.

Tutkimusote ei ole millään muotoa kaunisteltu saati tutkimuskohteen eduksi vääristely. Kaikesta päättäen Rosenlewit saavat sen arvon, minkä ansaitsevat. Tiettyä pidättyväisyyttä voi paikoin havaita. Päähenkilöistä tulee ilmi lähinnä se, miten he menestyivät tai epäonnistuivat liiketoimissaan. Kovin tiuhaan ei 800 sivulta pompi esiin inhimillisten heikkouksien ja vahvuuksien puntarointia tai anekdootteja perhe-elämästä.

Kuva suvusta ja sen persoonista ulottuu kyllä paikoin henkilöhistorian tasolle. Mielenkiintoisesti Koivuniemi kuvaa esimerkiksi Rosenlewin kartanoita metsästyksineen ja ylellisine aterioineen. Tämä kulttuuri näivettyi 1940-luvulla maiden pakkoluovutuksiin. Samalla muuttui mahtisuvun yhteiskunnallinen asema – juonne, joka teoksessa muutoinkin pääsee esille.

Kiitettävästi Koivuniemi onnistuu myös päätepisteessä. Sukuyhtiön aika täyttyi 1980-luvulla kasi-non kahahduksissa. Rosenlewin kautta päästään laajemmin pohdiskelemaan talouden rakenteiden ryskyistä.

Suurteoksen jokaisesta luvusta ei välttämättä ryöppyä suurta draamaa. Laadukkaan historian-tutkimuksen kriteerit Sukuyhtiön aika silti täyttää ilman muuta. Rosenlewin, Porin ja Suomen kohtaloista kumpuaa kiistatta tiedonpal-

jous. Järeää muotoa voi arvostella, mutta yhtä lailla kiittääkin. Kirjaa on tuskin kirjoitettu ja kustannettu yhden syksyn ajanvietteeksi. Ras-kaimman sarjan yrityshistorioiden käyttöikä on vähintään 50 vuotta. Koivuniemen teos saattaa sen kes-tää, sillä siitä löytyy Rosenlewin monihaaraainen kehityspolku pätki-mättömänä, kaikkinne kivineen ja kuoppineen.

– TEEMU KESKISARJA

Kyläsuutarin vapaushaaveet ja työväenliikkeen järjestökuri

Sami Suodenjoki: Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hä-mäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1910. Bibliotheca Historica 129, SKS 2010. 366 s.

Sami Suodenjoen väitöskirjatutki-mus käsittelee Suomen poliittisen historian merkittävää murroskaut-ta poikkeuksellisesta näkökulmas-ta. Lähtökohtanaan paikallisen agitaattorin ja aktivistin suutari Vihtori Lindholmin henkilöhistoria Suodenjoki kuvaa työväenliikkeen läpimurtoa hämäläisessä maa-laisyhteisössä. Mikrohistoriallisesta näkökulmasta hän etenee laajempiin johtopäätöksiin kansanomai-sen vastarinnan ja modernin poliitiikan suhteesta Suomessa.

Suodenjoki limittää tutkimus-sessaan suutari Vihtori Lindholmin henkilöhistoriaa ja peruskuvausta Urjalan pitäjän heräävästä kansa-laisliikehinnästä. Hän kuvaa poik-keuksellisesta alhaalta päin avau-tuvasta näkökulmasta vuoden

1899 poliittisia tapahtumia, Suu-ren adressin ja maanjakohuhujen herättämiä reaktioita, työväenliik-keen juurtumista paikallisyhteis-öön ja yhteisön sisällä syntyneitä reaktioita ja ristiriitoja, joissa suu-tari Lindholmilla oli osansa sekä näkijänä että tekijänä. Lyhyemmin Suodenjoki kuvaa vuosien 1903 ja 1905 kutsuntalakon ja suurlakon tapahtumia Urjalassa, joissa tietys-sä mielessä kulminoituu suutari Lindholmin kaksinainen ja ristirii-tainen rooli kansanomaisen kiistä-misen kulttuurin edustajana ja moder-nin poliittisen järjestäytymisen esitaistelijana. Tutkimuksen pää-tösluvussa ”Järjestäytyvä kiistämi-nen” Suodenjoki summaa nämä molemmat puolet Lindholmin toi-minnasta ja kuvaa, kuinka työ-väenliikkeen johto pyrki määrätie-toisesti karsimaan riveistään kuritomat vastarinnan kiisket. Lopuksi Suodenjoki tulkitsee yleisemmin paikallisen aktivismin merkitystä ylipaikallisen poliittisen liikkeen synnylle.

Suodenjoen mikrohistoriallinen näkökulma pureutuu poliittisen liikkeen ja sen kannattajien kohtaamiseen. Hän tarkastelee, millai-sissa muodoissa protesti vallanpi-täjiä kohtaan ilmeni paikallisyhteis-ön tasolla ja millä edellytyksillä tämä protesti kanavoitui työväen-liikkeeseen. Poliittisen liikkeen ja paikallisen yhteisöllisyyden suhde on tietysti tuttu teema suomalai-sessa tutkimusperinteessä, mutta Suodenjoen suutari Lindholm tuo tähän tutkimusasetelmaan vah-vemmin kansanomaisen vastarin-nan perinteen, ”kiistämisen kult-tuurin näkökulman, johon vuo-sisadanvaihteen työväenliike joutui hakemaan tuntumaa menestyäk-seen. Tässä suhteessa Suodenjoen tutkimusta voi pitää merkittävänä uutena avauksena historiapolii-tisen keskustelun kentällä ja kenties halutessa myös panoksena ajan-kohtaiseen keskusteluun puoluei-den ja kansalaisten luottamukses-ta ja yhteisen kielen ja kommuni-

kaatioväylien löytämisen vaikeu-desta.

Työväenliikkeen läpimurto maa-seudulla oli, kuten tiedetään, myös aikalaisia askarruttanut kysymys, joka tuotti jo varhain oppineita sel-litysyhtymisiä (joista tunnetuin lie-nee Jaakko Forsmanin ”Mistä syys-tä sosialismi levisi Suomen maa-laisväestön keskuuteen” vuodelta 1912). Vuoden 1917 ja 1918 ta-pahtumien rinnalla sosialismin maaseutukannatus on ollut kes-keinen kysymys myös akateemi-semmin suuntautuneessa työväen-liikkeen historian tutkimuksessa, erityisesti Hannu Soikkasen 1960-luvun tutkimustyössä. Tee-maa on myöhemminkin sivuttu torpparikysymystä, ammatillista järjestäytymistä ja sosiaalidemo-kraattisen puolueen vaalikanna-tusta koskevissa tutkimuksissa, joissa päällimmäisenä näkökulma-na on ollut sosialismin ja työväen-liikkeen joukkokannatuksen so-siaalinen tausta ja tämän – toivo-tun tai epätoivotun – ilmiön selit-täminen vallitsevista sosiaalisista olosuhteista lähtien.

1980-luvulta lähtien tutkimuk-sen näkökulma on muuttunut ja työväenliikkeen läpimurtoa on tar-kasteltu enemmän osana moder-nin kansalaisyhteiskunnan ja kan-sakunnan syntyä. Sen sijaan poliiti-tisen kulttuurin ja kielen murros, järjestäytymisen ja protestin suh-de, on tullut osaksi tutkimusta vas-ta viime vuosina, erityisesti uudes-a vuoden 1905 suurlakkoa tar-kastelleessa tutkimuskirjallisuudes-sa. Lisäksi poliittisen historian tut-kimuksessa voimme tunnistaa jou-kon yksittäisiä tutkimuksia, joissa temaattinen lähtökohta-asetelma on samantapainen, vaikka tutki-muskohde ja tutkittu ajanjakso ovat erilaisia. Mieleen tulee esi-merkiksi Pauli Kettusen väitöskirja, jonka peruskysymys poliittisen liik-keen ja sosiaalisen kollektiivisuu-den suhteesta on lähellä Suoden-joen tutkimusasetelmaa, sekä eräät Raimo Parikan ja Kimmo

Rentolan paikallisyhteisötason tutkimukset.

Vaativia rinnastuskohteita riittää myös uudemmassa arjen vastarintaan käsitellessä historian- ja kulttuurintutkimuksessa. Esim. Satu Apo, Kimmo Katajala, Seppo Knuutila ja Matti Peltonen ovat valottaneet tutkimuksissaan eri puolia suomalaisen kansanomaisen vastarinnan traditiosta. Lähimpänä Suomenjoen tutkimusteemaa ja -ajanjaksoa ja jopa maantieteellistä kohdealuetta on Risto Alapuron tutkimus ”Suomen synty paikallisena ilmiönä”, joka tarkastelee paikallistason poliittista mobilisaatiota vain muutaman kymmenen kilometrin päässä Urjalasta sijaitsevassa Huittisten pitäjässä. Alapuron ”Suomen synnyn” paikallisyhteisön mikronäkökulmasta piirtämä kuva vuosisadan vaihteen poliittisesta murroksesta onkin ehkä se suurin haaste, jonka suhteen Suomenjoen tutkimuksen uutta antia tulee punnita.

Tai ehkä on vielä yksi suurempi haaste – mutta se ei löydy poliittisen historian piiristä eikä tutkimuskirjallisuudesta ylipäätään. Suomenjoen tutkimusta lukiessa mielessä välähtelee väkisinkin kuvia Väino Linnan samaiseen Urjalan pitäjään sijoittuvasta klassikkoromaanista Täällä pohjantähden alla. Linnan romaani on tulvillaan mitä herkullisimpia kansanomaisen vastarinnan ja kiistämisen kulttuurin kuvauksia, ja Suomenjoen kuvaukset suutari Lindholmin tempauksista yltävät ajojen hyvinkin yhtä heryydelle tasolle. Vaikka on turhanai-kaista asettaa tutkimus kaunokirjallisuuden kanssa kilpailemaan, Suomenjoki epäilemättä myös horjuttaa joitakin Linnan romaanin synnyttämiä historiallisia stereotyyppioita esimerkiksi torpparien roolista työväenliikkeen mobilisaatiossa tai räätäli Halmeen kaltaisista itseoppineista työväenliikkeen johdohahmoista.

Suodenjoki kuvaa työssään vaikuttavasti ja värikkäästi työväen-

liikkeen läpimurtoa maaseutuyhteisössä ja avaa samalla näkökulman yleisempään kysymykseen kansanomaisen vastarinnan ja modernin politiikan suhteesta. Hän täydentää tietämystämme kummallakin alueella nostamalla esiin pimentoon jääneitä tai jopa aktiivisesti unohdettuja esimerkkejä ”matalan” arjen ja ”korkean” politiikan kohtaamisista. Tässä mielessä tutkimukseen sisältyy kriittistä irtiottoa sekä ajankohtaisten poliittisten linjariitojen värittämistä puoluehistorioista että myöhemmistä toimijoiden maailman ylittävistä rakenneselityksistä.

Vaikka tutkimuksen alkujaksosta ehkä kaipaisi jämäkämpää teoriakeskustelun tiivistystä ja yksiselitteisempää oman position määrittelyä, tutkimus ei suinkaan ajelehdi ohjatta aikalaiskäsitusten ja lähdeaineistojen viettävänä vaan piirtää omintakeisen ja selkeän tulkintalinjan. Käsitteiden käyttö on johdonmukaista, ja johdannon teoreettis-käsitteelliset pohdinnat jäsentävät ja ohjaavat linjakaasti historiallis-empiristä tarkastelua. Rajattu kysymyksenasettelu on perustana selkeälle jäsenyykselle ja juonenkuljetukselle.

Hyödyntämällä kulttuurintutkimuksen ja työväenliikkeen tutkimuksen teoriakeskusteluja Suomenjoki erittelee paikallistasolla eliitin ja kansan suhdetta ja valottaa siihen liittyviä monimutkaisia neuvottelun, kamppailun ja kiistämisen mekanismeja. Suomenjoen tutkimukseen ei sisälly laajempaa kansainvälistä vertailua. Silti hän esittää tuloksensa käsitteellisesti linjakaalla tavalla, joka eittä-mättä antaa niille merkitystä myös kansainvälisessä vertailevassa tutkimuskeskustelussa. Suomenjoen väitöskirja ei ole – eikä pyrikään olemaan – kaikenkattava kartoitus työväenliikkeen ja kansanomaisen vastarinnan suhteesta. Se keskittyy tietoisesti valittuun mikronäkökulmaan. Tästä rajauksesta seuraavat tutkimuksen suurimmat vahvuudet,

mutta pientä toivomisen varaa jää ehkä siinä miten tutkimus tulkitsee paikallisuuden muuttuvia merkityksiä ja suhdetta modernin politiikan uusiin muotoihin kansallisella tasolla.

Tähän liittyy yleisempi kysymys paikallisista ja kansallisista toimijoista ja toimintakentistä työväenliikkeen mobilisaatiovaiheessa: missä määrin mobilisaatio on palauttavissa erilliseen kamppailuun paikallisista ja kansallisista kysymyksistä vai voidaanko ajatella, että paikallisten alistussuhteiden ylittäminen ja kiinnittyminen kansallisen tason poliittisen kansalaisuuden lupaukseen antoi päinvastoin lisäpontta paikallisille vaatimuksille? Tässä suhteessa vanhan työväenliikkeen kansallista orientoitumista ja suhdetta kansallisen mobilisoitumisen poliittiseen perintöön voisi epäilemättä tarkastella laajemmin kuin yhtyneen eliitin ylhäältä ohjattuna kurinpalautuksen ohjelmalla. Välttömät alistussuhteet ylittävä kansallinen politiikka ja kansan nimissä esitetty poliittinen haaste tuskin pelkistyy paikallisella tasolla yksin vapaahaaveiden ja järjestökurin käytöjen törmäykseen. Kuten Suutari Lindholmin henkilöhistoria osoittaa, kurittomuuden ja kiistämisen rajojen määrittely oli kuitenkin oleellinen osa työväenliikkeen varhaisvaiheen historiaa, ja tästä lähtökohdasta Sami Suomenjoen väitöskirja täydentää ansiokkaasti aiemman järjestökeskeisen tutkimuksen luomaa kuvaa.

– ILKKA LIIKANEN

Sisällissodan naiset – totuutta etsimässä

Tuulikki Pekkalainen: Susinartut ja pikku immet. Sisällissodan tuntemattomat naiset. Tammi 2011. 504 s.

Kun sisällissodasta tuli kuluneeksi 90 vuotta vuonna 2008, merkkivuosi näkyi alan tutkimuksessa. Muutaman vuoden aikana ilmestyi useita väitöskirjoja ja suuremmalle yleisölle tarkoitettuja tietokirjoja. Tällöin myös järjestettiin lukuisia näyttelyjä ja seminaareja eri puolilla Suomea. Uudet sisällissodatutkimukset osoittivat, että naiset, lapset, sodan kokemukset ja sodan muistaminen olivat tulleet tutkimuksen kohteiksi. Sisällissodatutkimusta ja samalla harrastusta on lisännyt Suomen sotasurmat 1914–1922 -tietokanta, joka on arkistolaitoksen sivustolla ja siten kätevästi kaikkien ulottuvilla. Sisällissota kiinnostaa myös aiheesta innostuneita harrastajia, jotka haluavat teoksissaan ennen kaikkea selvittää, mitä todella tapahtui ja oikeista ”väärinä” tietoja ja lukuja eli kertoa totuuden. Tähän joukkoon kuuluu myös Tuulikki Pekkalaisen kirja *Susinartut ja pikku immet – sisällissodan tuntemattomat naiset*, joka ilmestyi syksyllä 2011. Teoksen ensilehdillä Pekkalainen asettaa varsinaiseksi tutkimustehtäväkseen selvittää, miten punakaartissa olleisiin naisiin suhtauduttiin vankileireillä ja tuomioistuimissa.

Pekkalaisen teos on suurelle yleisölle tarkoitettu tietokirja, jota lukiessa herää monia julkaisupoliittikaan ja tutkijan etiikkaan liittyviä kysymyksiä. Suomessa julkaistaan ja luetaan paljon tietokirjoja. Erityisesti Suomen historia ja sota-

historia ovat alueita, jotka vetoavat suureen yleisöön. Sotahistoria myy, ja näihin aiheisiin kustantajat tarttuvat herkästi. Lapset ja naiset tekevät aiheen vielä jännittävämmäksi. Näin ilmeisesti kävi teoksen *Susinartut ja pikku immet* kohdalla. Tiede- ja tietokirjan rajaa ei aina ole helppo vetää eikä se ole aina tarpeenkaan. Kuitenkin tällä hetkellä tieteellinen julkaisu toiminta on siirtymävaiheessa. Tutkijoita kannustetaan julkaisemaan englannin kielellä arvostetuissa kansainvälisissä aikakauskirjoissa. Kotimainen kaupallisen kustantajan julkaisema monografia ei tuo tutkijalle juurikaan akateemista arvostusta. Tiedekirjoittaminen siirtyy tulevaisuudessa yhä enemmän verkkoon. Tässä vaiheessa herääkin kysymys, mitä perinteisille tietokirjoille tapahtuu: ketkä jatkossa niitä kirjoittavat ja julkaisevat?

Tulevaisuudessa tutkimustyöhön tulee vaikuttamaan yhä enemmän lähteiden saatavuus. Uusi tekniikka ja digitointiprojektit tuovat lähteet kotikoneelle. Kansalliskirjaston ja Kansallisarkiston digitointiprojektit sekä Portti-käyttäjäpalvelu ja Astia-verkkopalvelu helpottavat aineistojen käyttöä. On kuitenkin tärkeää, että uudet järjestelmät eivät tarjoa oikotietä julkaisukäytäntöihin, joissa tutkimuksen ja lähdejulkaisun raja hämärtyy.

Susinartut ja pikku immet – sisällissodan tuntemattomat naiset on julkaisu, jonka lajityyppiä on tavallaan vaikea määritellä. Kysymyksessä ei ole tutkimus mutta ei varsinaisesti tietokirjakaan. Takakannen mainosteksti kertoo, että kirjassa avataan asiakirjat ja tuodaan eteen tilanteet, joissa vangista yritetään puristaa irti tekojen vakavuus. Samoin takakansiteksti lupaa, että teos ensimmäisenä paljastaa Suomessa kuulustelijoiden, lausunnon antajien ja syyttäjien nimet. Pekkalainen on viettänyt paljon aikaa arkistoissa ja kirjastoissa ja etsinyt näitä tuntemattomia nai-

sia, omien sanojensa mukaan koonnuttuun tiedon murusia. Teokseen on liitetty paljon alkuperäisaineistoja ja suoria referaatteja niistä. Samalla kirja kertoo hyvin tunteisiin vetoavasti niistä järkyttävistä tapahtumista, joita naiset ja lapset joutuivat vuonna 1918 vankileireillä kokemaan.

Pekkalaisen teoksen yhtenä lähtökohdana on oletus sisällissodan traumasta, jonka käsittelyyn ja purkamiseen hän haluaa antaa välineitä kertomalla naisten elämästä vankileireillä. Selvitystyön aloittamiseen on vaikuttanut myös käsitys, että sisällissodatutkimuksessa on vankileirien kohdalla tutkimusaukko, joka on paikattava. Loppusanoissa teoksen kirjoittaja myös kertoo halunneensa ”pyyhkiä pois häpeän toisin sanoen puhdistaa ja vapauttaa punaiset naiset” eli tutkimuskohteensa.

Teoksen ensimmäiselle sivulle on painettu runo, joka on kirjoitettu Hämeenlinnan vankilassa 24.5.1918. Runossa mainitaan kolmisenkymmentä huoneen numero seitsemän naisvankia. Tekijä mainitsee, että runo innoitti hänet etsimään tietoja näistä naisista. Idea oli ilman muuta mielenkiintoinen ja innostava, jopa suuria odotuksia herättävä. Pekkalainen halusi selvittää runon naisten kuten Aaltoskan, Lempin, Palmun Lyylin ja monien muiden kohtalot. Tämä olisikin ollut sinällään hyvä ja metodisesti haastava tutkimustehtävä. Näiden naisten elämän ja tarinoiden kautta olisi ollut mahdollista rakentaa synteisi vankileirien elämästä. Runo ”Sotavangit no 7” on kuitenkin saanut aikaan massiivisen harharetken, koska Pekkalainen on halunnut ladata mukaan kaiken mahdollisen, mitä on arkistoista löytänyt vankileirien naisista. Työ on siten paisunut lähes 500 sivun laajuiseksi kokoelmaksi naiskohtaloita, ilman loogista jäsentelyä.

Teoksen tärkeimmän lähdeaineiston muodostavat valtiorikos-

oikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktit, joista tekijä on valinnut kohdehenkilöitä ja sitten kirjoittanut yhteenvedoja syyteistä, todistajalausunnoista ja oikeuskäsittelistä. Samalla tekijä on laajasti kuvaillut omaa työprosessiaan ja vaikeuksia, joita selvitystyössä oli. Se, millaisten kriteerien mukaan juuri tietyt naiset päätyivät teoksen sivuille, ei selviä. Oman joukkonsa muodostavat alussa mainitun runon naiset, pienten lasten äidit ja kansanedustajat. Naisten ja heidän perheenjäsentensä tietoja on haettu Suomen Sotasurmat -tietokannasta ja seurakuntien arkistoista. Samoin Hämeenlinnan maakunta-arkistossa sijaitseva vankileirin arkisto on ollut laajalti käytössä. Pekkalainen on tehnyt paljon haastatteluja ja koonnut muistitietoa. Teoksesta voi havaita, että huhu ja monen kertojan kautta kulkenut muistelman ohittaa ilman epäilyjä aikaisemman tutkimustiedon. Kirjoittajalle ominainen tapa on tehdä spekulatiivisia kysymyksiä ja arvailuja tapahtumista (esim. s. 65). Kirjan pitäisi kuitenkin vastata kysymyksiin eikä hämentää lukijaa spekulatiivilla. Esimerkiksi sivulla 52 todetaan: "Tilastotiedon mukaan suurin osa teloitettuja oli koulutettuja virkamiehiä, sivistyneistöön kuuluneita paikkakunnan virkamiehiä, maanomistajia ja valtaapitäviä. Koska tilastotiedot perustuvat suurelta osin muistitietoon, voidaan olettaa, että korkeassa asemassa olevat ovat jääneet paremmin mieleen kuin tavalliset rivimiehet".

Teokseen on liitetty laaja liiteaineisto, joka ennen kaikkea lisää teoksen lähdejulkaisun luonnetta. Esimerkiksi liitteessä 4A on Hämeenlinnan vankileirin naistensaيراalan potilasluettelo kesältä 1918. Luettelossa mainitaan potilaiden nimi, ikä, kotikunta, ammatti ja diagnoosi. Laaja luettelo jää täysin irralliseksi, mutta on yksilön tietosuojan kannalta arveluttava. Potilastietojen ja diagnoosien

julkaiseminen on rajoitettua ja useissa tapauksissa luvanvaraista. Liiteaineistot näin julkaistuna voivat toimia tutkimusaineistona muille tutkijoille.

Tulevaisuudessa kustantajilta pitäisi voida edellyttää huomattavasti tiukempaa linjaa, mitä julkaistaan tietokirjana. Lisäksi kustannustoimittajan olisi tunnettava vastuunsa, ettei kirjoja päästetä keskeneräisinä maailmalle. Olisikin suositeltavaa, että kustantajat käyttäisivät laajemmin ulkopuolisia asiantuntijoita julkaisupäätöksiä tehdessään. Susinartut ja pikku immet -teoksen jälkeen tutkimukselle ja analyysille jäi vielä paljon työtä ja tilaa. Noin 500 sivusta huolimatta tutkimuskysymykseen vastaaminen jäi lukijan päättelykyvyn varaan. Jokaiselle, joka kirjaan tarttuu, tulee varmasti paha mieli kaikesta siitä kärsimyksestä, kurjuudesta, vankileirien tapahtumista ja kokemuksista, joita tähän teokseen kirjattiin. Vielä ei myöskään selvinnyt, mikä oli se totuus ja oikea tieto, jota lähdettiin etsimään.

MERVI KAARNINEN

Lotta Svärdistä uudesta näkökulmasta

Seija-Leena Nevala-Nurmi: Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944. Tampere University Press 2012. 444 s.

Viimeisen vuosisadan kansainväliset trendit sotahistoriallisessa tutkimuksessa voidaan jakaa karkeasti kolmeen kauteen. Aina 1960-luvulle saakka tutkimuksen pääpaino oli paljolti itse sotatapahtumissa. Seuraavat kolmekymmentä

vuotta tutkimusrintaman kärki, luutunut sotaisaa ilmaisua käyttäkseni, suuntautui yhä enemmän sotien talous-, sosiaali- ja aatehistorian selvittämiseen. Parin viime vuosikymmenen aikana huomio on keskittynyt yhä enemmän sotien arkipäivän ja inhimillisten ristiriitaisuuksien selvittämiseen. Tämä niin sanottu uusi sotahistoria nostaa esiin myös aikalaisten tuntemuksia ja moraalikäsitteitä mikrotaasalla ja on herättänyt niin tutkijayhteisön kuin laajemman yleisönkin kiinnostuksen niin sanottua historiakulttuuria ja muistopolitiikkaa kohtaan.

Seija-Leena Nevala-Nurmen väitöskirja on tässä mielessä aikansa tuote. Kuten Nevala-Nurmi toteaa johdannossaan, porvarillisten naisten vapaaehtoista maanpuolustusjärjestötoimintaa on niin sanotussa ensimmäisessä tasavallassa tutkittu eri näkökulmista 1960-luvusta lähtien. Kuitenkin vasta kylmän sodan päätyttyä on aihetta alettu tarkastella sen syvempien ja pidempiaikaisten yhteyksien ja merkitysten kautta, kuten esimerkiksi Pia Olssonin ja Tiina Kinnusen tutkimuksissa 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Nevala-Nurmen tutkimusta ei silti voida luokitella vain näiden jatkeena. Toisin kun edellä mainituissa kahdessa työssä, on hänen väitöskirjansa johdonmukaisena pyrkimykseenä kuvata Lotta Svärd -järjestön olemusta ennen kaikkea suhteessa sitä ympäröiviin yhteisöihin ja arvomaailmaan eli suojeluskuntajärjestöön, järjestöjen eri haaroihin ja taustavoimiin sekä valkoiseen Suomeen.

Tutkimuskohteena ei näin ollen ole Lotta Svärd -järjestö itsessään vaan sen vaikutus ja rooli koko suomalaisessa yhteiskunnassa suojeluskuntajärjestön aisaparina. Nevala-Nurmi määrittelee sivulla 37 tehtäväkseen tarkastella Lotta Svärdiä ja suojeluskuntajärjestöä suhteessa toisiinsa, nostaa sitten keskeiseksi heuristiseksi työväli-

neekseen käsitteen ”suojeluskuntaperhe”, tarkentaa myöhemmin haluavansa ennen kaikkea selvittää, ”miten valta rakentui suojeluskuntaperheessä”, ja esittää saman tien lukijalle johtavan teesin: ”Oletusarvoisesti suojeluskuntaperhe olikin ennen muuta heteromatriisin tuottamista”.

Nevala-Nurmen tutkimus kytkeytyy näin tiiviisti sekä uuteen sota-historiaan että sukupuolitutkimuksen viimeaikaisimpiin virtauksiin, joissa korostuu ajatus sukupuolirooleista ja -stereotyyppioista ilmiöinä, jotka on aina syytä suhteuttaa niiden vastapareihin ja eri muunnelmiin. Muodissa olevan tutkimuskäsitteistön mukaisesti voidaan sanoa, että hegemonisen sukupuolijärjestyksen rakentavat, ylläpitävät ja purkavat kaikki siihen tavalla tai toisella mukautuvat yksilöt ja yhteisöt.

Koska tutkijan pyrkimyksenä on myös selvittää, miten ja missä nämä sukupuoliroolit sekä niihin liittyvät arvot siirtyivät perhepiirissä seuraaville sukupolville, hän on seikkaperäisesti selvittänyt miten lapsi- ja nuorisotoiminta sai alkunsa ja kehittyi Lotta Svärdissä ja suojeluskuntajärjestöissä. Tämä on työn kiinnostavin empiirinen aluevaltaus, joka samalla tukee tehokkaasti tutkimuksen näkökulmaa otsikointia myöten.

Kolmas Nevala-Nurmen tutkimusta jäsentävä ulottuvuus on hänen systemaattinen vertailunsa suojeluskuntakulttuurin kehityksestä valtakunnallisella tasolla ja eteläpohjalaisessa Jurvan kunnassa. Tutkija on saanut käyttöönsä runsaan lähdeaineiston, jonka avulla hän hahmottaa elävästi Jurvan Lotta Svärd -järjestön toimintaa suhteessa paikkakunnan muihin vapaaehtoisin puolustusjärjestöihin. Samalla menetelmä tukee hänen analyysiaan suojeluskuntaperheen olemuksesta niin empiirisellä kuin teoreettisellakin tasolla ja vahvistaa tutkimuksen kerronnallista otetta. Tutkija kuvaa tätä

menetelmää mikrohistorialliseksi, mutta voi kysyä, mikä olisi tavallisempaa perinteisessä historian tutkimuksessa kuin yksittäisen ilmiön vertaaminen ja yhdistäminen laajempiin kokonaisuuksiin.

Työn pää- ja alaotsikko kokoaivat melko hyvin ja ytimekkäästi tutkimuksen keskeisen tematiikan, joskaan kohdeyhteisöä eli Jurvaa ei ole mainittu. Pitkähkön johdannon jälkeen (n. 50 sivua) analysoidaan Lotta Svärd -järjestön kasvua suojeluskuntien aisapariksi 1920-luvulla, minkä jälkeen seuraa seikkaperäinen kuvaus järjestökentän laajentumisesta lapsi- ja nuorisotyöhön 1930-luvulla. Kolmannessa pääluvussa keskitytään ”suojeluskuntaperheen” panokseen sota-pannistuksissa vuosina 1939–1944. Lyhyehkössä loppuluvussa tutkija keskittyy pohtimaan, missä määrin R. W. Connellin introdusoina ja tässä tutkimuksessa järjestelmällisesti käytetty teoria hegemonisesta maskuliinisuudesta on tuonut esiin jotain uutta suomalaisesta maanpuolustustyöstä ja sukupuolijärjestelmästä.

Pääluvut ovat keskenään tasapainossa eli jokaiseen mahtuu olennaista tietoa, tulkintaa ja keskustelua. Silti keskeisin näistä – ”Lapset mukaan maanpuolustusliikkeeseen – suojeluskuntaperhe syntyy (1929–1939)” – nousee monella tavalla esiin työn päälukuna niin empiriansa kuin analyysin ansiosta. Siksi vaihtoehtoisena jäsenyyksenä olisi hyvinkin voinut toimia myös vahvempi keskittymisen suojeluskuntaperheen kehitykseen ja olemukseen nimenomaan 1930-luvulla, varsinkin jos tutkija olisi samalla vahvistanut empiiristä otettaan Jurvan yhteiskuntakehityksestä.

Tutkimuskysymykset on otsikoinnin mukaan koottu johdannon sivuille 37–38, mutta käytännössä monta keskeistä kysymystä esitetään vielä käsitteenmäärittelyjen yhteydessä sivuilla 43–50. Tämä hajottaa turhaan tutkimuk-

sen määrittelyä. Joka tapauksessa sivulla 50 tutkija lohkaisee Connellin teorian pohjalta työn keskeisen kysymyksen: ”Pyrkiikö suojeluskuntalaisuus hegemoniseen maskuliinisuuteen makro- ja mikro-tasolla ja miten?” Toinen huomionarvoinen asia on, ettei Jurvaa erityistapauksena ollenkaan nosteta esiin tutkimuskysymyksissä. Yleisenä huomiona johdannosta todettakoon, että tiivistämiseen varaa olisi ollut, varsinkin luvuissa joissa käsitellään aikaisempaa tutkimusta ja lähdeaineistoa.

Käsitteiden määrittelyssä huomio keskittyy nimikkeisiin perhe, sukupuoli ja sukupolvi. Avoimeksi jää mitä tutkija tarkkaan ottaen tarkoittaa käsitteellä ’suojeluskuntaperhe’.

Tutkija korostaa menetelmäluvussaan, että kyseessä on mikrohistoriallinen tutkimus, mutta samalla hän ilmoittaa, että pyrkimyksenä on kuvata suojeluskuntaperhettä niin paikallisella kun valtakunnallisella tasolla vertaamalla Jurvan vapaaehtoisista maanpuolustustyötä vastaavaan kehitykseen Suomessa yleensä. Viimeksi mainittu tavoite saavutetaan kiitettävällä tavalla tässä työssä. Mikrohistorialliseksi menetelmäksi tätä ei sitä vastoin voida luokitella. Mikrohistoriallisen näkökulman keskeisiin periaatteisiin kuuluu, että keskitytään vahvasti yksityiskohtaiseen ilmiöön eikä pyritä järjestelmällisesti yleistämään sen merkitystä, vaan nähdään se enemmänkin yleisesti tunnettujen rakenteiden paljastavana poikkeuksena. Jurvaa käsitellään kaikissa kolmessa pääluvussa melko yksityiskohteisesti, muttei mikrohistoriallisella tarkkuudella. Saamme tietää, mitä puolueita jurvalaiset äänestivät eduskuntavaaleissa, muttemme mitkä puolueet pärjäsivät Jurvan kuntavaaleissa.

Tutkijan painamaton lähdeaineisto on laaja ja melko edustava. Hän on myös dokumentoinut sitä tarkasti ja yhdistänyt lähtei-

tään taitavasti kotimaiseen ja englanninkieliseen tutkimuskirjallisuuteen. Pohjoismaista ja saksankielistä tutkimuskirjallisuutta ei juuri ole hyödynnetty, mistä on seurannut, ettei Nevala-Nurmi pysty vertailemaan omia tutkimustuloksiaan näiden maiden vapaaehtoisen maanpuolustustyön kehitykseen. Tutkimuksen kieliasu on hyvä ja sen monet tilastot tukevat analyysia. Myös sitaatit ovat pääosin perusteltuja, joskin niillä on kirjan viimeisessä pääluvussa tendenssiä venyä niin aiheeseen kuin analyysiin nähden liian pitkiksi.

Muutoin tutkimuksen teoreettiset kytkökset ovat kestäväällä pohjalla, varsinkin kun kyse on sukupuolijärjestyksen analyysistä. Tutkija palaa säännöllisesti alussa esittämiinsä kysymyksiin Lotta Svärd -järjestön funktiosta suojeluskuntaperheessä ja osoittaa vakuuttavasti, ettei maanpuolustustyön hegemoninen maskuliinisuus ollut mitenkään staattinen. Naisten oma järjestömalli ja nuorten muukaantulo nostivat esiin uusia miehisiiä ja naisellisia rooleja, jotka olivat yhä enemmän tasa-arvoisempia ja ennen kaikkea korostivat vastuullisen äitiyden ja isyyden merkitystä yhteiskunnassa.

Tutkimuksen uutta sotahistoriallista näkökulmaa olisi voinut korostaa paljon enemmän kuin Nevala-Nurmi tohtii tehdä. Ensiksikin tutkija pystyy osoittamaan, että perinteisen sotahistoriallisen tutkimuksen kuvaukset suojeluskuntatoiminnasta ovat olleet vajaita jätäessään sukupuoli- ja sukupolvinäkökulmat melkein tyystin käsittelemättä. Toiseksi Nevala-Nurmi on määrätietoisemmin kuin monet muut uuden sotahistorian inspiroimat tutkijat pyrkinyt yhdistämään vanhan ja uuden sotahistorian tutkimustuloksia toisiinsa. Tämä on erityisen tärkeää, sillä aivan kuten monen muunkin erityisalan kohdalla, sotahistorian tutkimuskenttää vaivaa vähäinen vuorovaikutus ja keskustelu eri suku-

polvien ja tutkimustraditioiden välillä.

Kaiken kaikkiaan, väitöskirjan tutkimuskohde ei sinänsä ole uusi, mutta sen lähestymistapa on sitä monella tavalla. Tutkija on määrätietoisesti pyrkinyt valaisemaan Lotta Svärd -järjestöä sosiaalisissa, ideologisissa ja poliittisissa yhteyksissään ja on onnistunut tässä hyvin.

– HENRIK MEINANDER

Kenen joukoissa seisot?

Hanne Koivisto: Poliittikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyöstä 1930-luvulta. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2011. 340 s.

Tammikuun 12. päivänä tuli kulu-neeksi 100 vuotta Raoul Palmgrenin, yhden tunnetuimman suomalaisen vasemmistoälykön, syntymästä. Merkipäivän kunniaksi Työväenliikkeen kirjastossa Helsingin Sörnäisissä järjestettiin juhlaseminaari, jonka puheissa Palmgrenia kunnioitettiin kirjallisuudentutkijana, isänä ja toisinajattelevana piikkiä sotienjälkeisen vasemmiston lihassa.

Raoul Palmgren on kiintotähti myös kulttuurihistorioitsija Hanne Koiviston viime vuonna julkaistussa artikkelikokoelmassa *Poliittikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua: Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyöstä 1930-luvulta*. Tavalla tai toisella Palmgren on läsnä jokaisessa kokoelmaan sisältyvässä kymmenessä artikkelissa, mikä ei tietenkään tarkoita sitä, että Koiviston artikkelien kohteena oleva 1930-luvun vasemmistoäly-

mystö voitaisiin tiivistää yhteen mieheen. Päinvastoin Koivisto nostaa kokoelmassa esille lukuisan määrän ahkeria, innostuneita ja sitoutuneita kirjoittajia, jotka itsekin tahtoivat osallistua vasemmiston toimintaan osana niin sanottua älymyöstä. Erityisesti monesti sivuutetut naiset saavat kirjoituksissa runsaasti tilaa: esimerkiksi Kaisu-Mirjami Rydberg, Elvi Sinerovo, Sylvi-Kyllikki Kilpi, Jenny Pajunen ja Hilka Ahmala lunastavat oman paikkansa usein varsin miehisessä seurassa.

1930-luvun yhteiskunnalliselle elämälle olivat tyypillistä voimakkaat poliittiset ja ideologiset vastakkainasettelut voimistuvan oikeiston ja ahtaammalle ajetun vasemmiston välillä. Kokoelman kirjoituksissa Koivisto kartoittaa laaja-alaisesti niitä teemoja, keskusteluja ja kiistanaiheita, joiden myötä vasemmistoälymyöstä pyrki vaikuttamaan sekä omiensa että vastapuolen käsityksiin yhteiskunnan ja ihmisen välisestä suhteesta. Toimintaedellytysten kaventuessa poliittisella kentällä siirtyi älymyösten toiminta yhä enemmän kulttuurin ja kirjallisuuden alueelle, mikä ei ainakaan liennyttänyt erityisesti vuosikymmenen puolivälissä käyttäjiä kirjallisuustaistelua.

Kokoelman kirjoituksissa Koivisto käsittelee älymyösten ja intellektuellin käsitteitä, laajemmin niiden kytköksiä modernin ihmiskäsityksen syntyyn ja erityisesti 1800-luvun lopulla alkaneeseen keskusteluun intellektuellin sitoutumisesta tai vapaudesta. Tärkeimmät koordinaatit tälle keskustelulle löytyvät Antonio Gramscin 1900-luvun alkupuolella julkaisemista kirjoituksista.

Koiviston artikkeleissa läpikulkevana teemana on tarkastella sitä, kuinka kokoelmassa tarkasteltavat kirjoittajat ymmärsivät itsensä älymyösten jäseninä. Vasemmistoälymyöseen kuuluminen oli aina myös konstruktioita, identiteettityön tulosta. Kokoelmassa korostuukin

älymystöön erottamattomasti kuuluva itsereflektio: kuinka vasemmistoälymystö ymmärtää

itsensä, oman toimintansa ja sen oikeutuksen. Jatkuva reflektio nostaa esille myös sen, kuinka vasemmistoälymystö on aina joutunut ylittämään rajoja. Suurimmalla osalla vasemmistoälymystön kärki-kaartia oli porvarillinen tausta, jonka henkisestä painolastista he pyrkivät irti. Toisaalta Jenny Pajusen, Hilikka Ahmalan ja Lauri Vileniuksen kaltaiset työläiskodeista lähteneet kirjoittajat joutuivat korvaamaan koulutuksen puutteensa kovalla opiskelulla. Vasemmistoälymystöön ei synnytty, vaan se saavutettiin niin ”ylhäältä” kuin ”alhaaltakin” kovan työn kautta.

Kokoelmaan sisältyvät artikkelit on kirjoitettu ja julkaistu yli kymmenen vuoden aikana. Kokoelman kannalta tällä on sekä hyviä että huonoja puolia. Osoituksena jälkimmäisistä kokoelmaa varten muokkaamattomissa artikkeleissa toistuvat ehkä pakostakin samat asiat ja jopa samat lauseet. Esimerkiksi Raoul Palmgrenin R. Palomeren nimellä kirjoittama aikalaiskuvaus ”30-luvun kuvat” saa ehkä suhteettoman suuren painoarvon 1930-luvun vasemmistoälymystön kuvauksena ja lähtökohtana älymystön itsekäsityksen ymmärrykselle. Hyvinä puolena voidaan pitää sitä, että jokainen artikkeli tarjoaa oman, rajatumman näkökulmansa samaan ongelmakenttään, minkä ansiosta vasemmistoälymystön monimuotoisuus tulee paremmin esille artikkeleiden kokonaisuudessa kuin esimerkiksi monografiassa.

Artikkelikokoelmassa rakentuva kuva 1930-luvun vasemmistoälymystöstä korostaa ryhmän ja älymystöidentiteetin yhteisöllistä luonnetta. Lukeutuminen vasemmistoälymystöön saattoi antaa tukea, mutta yhtä lailla osallisen vasemmistoälymystöön kirjoittajat usein alistivat itsensä jatkuvalle tarkkailulle, kuten Koiviston läpi-

käymistä Etsivän keskuspoliisin raporteista käy ilmi. Silmiinpistävää on myös se innostus, jolla vasemmistoälymystöön kuuluvat olivat mukana edesauttamassa omasta mielestään paremman maailman syntymistä. Ehkä samanlainen sitoumuksesta kasvava innostus on läsnä myös omassa ajassamme, kun jälleen eri puolilla Eurooppaa vedetään rajalinjoja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden nimissä?

– VELI-MATTI PYNTTÄRI

Suomesta luovutetut Neuvostoliiton mielivaltaisen väkivalta-koneiston rattaissa

Pekka Kauppala: Paluu vankileirien teille. Suomesta Neuvostoliittoon luovutettujen kohtalo 1940–1955. Gummerus 2011. 388 s.

Viime sotien jälkeen tehdyissä rauhajärjestelyissä Suomi veloitettiin luovuttamaan Neuvostoliittoon kaikkiaan noin 120 000 henkilöä. Luovutuksen tarkka kriteeri oli ”palautetun suorittama Suomen ja Neuvostoliiton valtioitten rajan ylitys”. Luku tuntuu äkkiseltään suurelta, mutta todellisuudessa se oli toki vain pisara meressä. Maailmansodan loppuvaiheessa puna-armeijan haltuun joutuneiden saksalaisten sotavankien määrä kohosi miltei kolmeen miljoonaan, ja saman verran Neuvostoliittoon palautettiin sodan aikana Natsi-Saksaan orjatyöläisiksi kuljetettuja siviilejä.

Valtaosa Suomesta Neuvostoliittoon tehdyistä luovutuksista toteutettiin heti jatkosodan jälkeen vuosina 1944–1948. Talvisodassa suomalaisten haltuun joutuneita sotavankeja oli palautettu jo keväällä 1940 noin 5 500. Pekka Kauppala sai vuonna 2004 käynnistyneessä Kansallisarkiston tutkimusprojektissa ”Suomi, sotavangit ja ihmislouvatukset 1939–1955” tehtäväkseen Neuvostoliittoon luovutettujen kohtaloiden selvittämisen. Noin 63 000 inkeriläisen palauttamisesta on valmistunut Toivo Flinkin tutkimus inkeriläisten palautuksista Neuvostoliittoon.¹ Toinen suuri ryhmä, jonka Kauppala saattoi rajata tutkimuksensa ulkopuolelle, olivat niin sanotut tavalliset sotavangit. Heitä oli syksyllä 1944 suomalaisten hallussa runsaat 41 000; jatkosodassa saaduista kaikkiaan noin 64 000 vangista joka kolmas oli menehtynyt nälkään ja kulkutauteihin.

Kauppalan arvion mukaan noin kymmenesosa Neuvostoliittoon palautettaviksi määrättyistä, eli runsaat kymmenen tuhatta, ei olisi halunnut palata kotimaahansa. Nämä ”paluuhaluttomat” Kauppala on rajannut tutkimuskohteekseen. Aselevon tultua voimaan jotkut heistä katsoivat parhaaksi hankkiutua maanpakoon Ruotsiin. Erytisen paljon sinne lähti heimopataljoonassa palvelleita virolaisia ja inkeriläisiä. Paluuhaluttomiin kuului myös osa sotavangeista, joiden ydinjoukkoa olivat Peipohjan upseerivankileirin asukit. Useat heistä olivat ryhtyneet yhteistyöhön Suomen viranomaisten kanssa. Näin ollen heillä oli aihetta pelätä ankaraa rangaistusta kotimaassaan. Upseerivankien johtohahmo, kenraalimajuri Vladimir Kirpitsnikov, vieraili useita kertoja

1. Toivo Flink (2010) *Kotiin karkotettavaksi. Inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon 1944–1955*. SKS: Helsinki.

Mikkelin Päämajassa. Hänet teloitettiin Moskovassa 1950.

Vaikka inkeriläisten ja tavallisten sotavankien kohtalot on rajattu tutkimuksen ulkopuolelle, jää Kauppalan selvitettäväksi useita erilaisia ja erikokoisia luovutettujen ryhmiä – todella ”sekalainen seurakunta”, kuten hän tutkimuskohdettaan luonnehtii. Joukkoon kuuluvat talvisodan sotavangit, valvontakomission laatiman ns. Leinon listan vangit, Suomen armeijassa taistelleet suomensukuiset heimosoturit ja virolaisvapaaehtoiset, saksalaiset sotavangit, joita saatiin Lapin sodasta, sekä saksalaisten palveluksessa olleet siviilit. Oma erityisryhmänsä, jota on tutkittu hyvin vähän, ovat inkerinsuomalaiset orpolapset, joita vietiin Neuvostoliittoon väkisin jopa suomalaisilta adoptiovanhemmiltaan. Kirjavan ja monitahoisen tutkimuskohteen esittelyä olisi selkiyttänyt kaavio tai taulukko, johon olisi merkitty tarkastelun kohteeksi otetut ryhmät ja niiden suuruus.

Kauppala on pyrkinyt selvittämään, mitä luovutetuille tapahtui sen jälkeen, kun heidät oli palautettu Neuvostoliittoon. Hän on rekonstruoinut sekä kokonaisten ryhmien että yksilöiden kohtaloita. Suuritoisempää tutkimusurakkaa on vaikeaa edes kuvitella. Kauppala on tonkinut arkistoja kuudessa eri maassa ja haastatellut kolmatkymmentä vielä elossa olevaa aikalaista. He ovat lähinnä virolaisia entisiä ”Suomen poikia” ja inkeriläisiä, joista asuu jälleen Suomessa vuoden 1991 jälkeisinä paluumuuttajina. Useita haastatteluja Kauppala on dokumentoinut myös kirjaansa.

Erikoinen on luettelo niistä arkistoista, jotka kieltäytyivät luovuttamasta tutkijalle tiettyjä tutkijan tiedossa olevia aineistojaan. Kaikki luettelossa mainitut ovat Venäjän federaation arkistoja ja ne sisältävät lähinnä sotilas- ja tiedustelumateriaalia. Vaikka Venäjän arkis-

topoliitikka on viime vuosina muuttunut yhä restriktiivisemmäksi, Kauppala ei halua tehdä siitä erityistä numeroa. Tiettyjä hankaluuksia tutkijalla oli henkilöitä koskevien tietojen saamisessa myös eräiden muiden maiden, kuten Saksan, Ruotsin ja Viron arkistoissa.

Lukemattomista tiedon sirpaleista Kauppala on kyennyt kutomaan kokonaiskuvan siitä, mitä luovutettujen eri ryhmille Neuvostoliitossa tapahtui. Tätä kokonaiskuvaa täydentävät ja värittävät kertomukset maailmansodan riepottelemien yksittäisten ihmisten kohtaloista. Neuvostoliiton kaltaisessa, kansalaisiinsa äärimmäisen epäluuloisesti suhtautuneessa poliisivaltiossa oli vihollismaasta palautettujen kansalaisten kohtelu pääsääntöisesti erittäin ankaraa. Neuvostoliiton lainsäädäntö ei esimerkiksi tunnustanut sotavanketta lainkaan vaan piti vangiksi jääneitä pettureina. Tämän saivat kokea ennen kaikkea talvisodan jälkeen palautetut sotavangit. Useita heistä teloitettiin, ja loput saivat pitkän leirituomion Stalinin GULagissa. Kauppala on havainnut, että jatkosodan jälkeen palautettuja ”tavallisia” sotavankeja kohdeltiin selvästi lievemmin. Toki heistäkin tehtiin eräänlaisia yhteiskunnan hylkiöitä ja epähenkilöitä, joiden elinmahdollisuudet olivat pitkään hyvin rajoitetut.

Kauppalalle tärkeä luovutettujen ryhmä olivat ns. Leinon vangit. Heidät, kaikkiaan 21 henkilöä, luovutettiin valvontakomission määräyksestä huhtikuussa 1945. Koska joukossa oli tunnettuja henkilöitä, heistä on myös säilynyt runsaasti tietoa; kolme ”listalaista” on jopa julkaissut muistelmansakin. Yksi heistä oli suomalaisessa SS-pataljoonassa palvellut Unto Boman (Parvilahti), joka palautettiin myöhemmin Suomeen ja reabilitoitiin. Venäjän valkoisen armeijan kenraali Severin Dobrovolski oli listan vangeista ainoa, joka joutui

tuomioistuimen eteen. Hänet teloitettiin talvella 1946.

Mielivaltaan perustuvassa järjestelmässä ihmisten kohtelu oli kuitenkin kaikkea muuta kuin johdonmukaista. Sattuma vaikutti suuresti siihen, millaisen rangastuksen luovutettu kotimaahan palttuaan sai. Eroja oli myös paikkakunnittain, ja hengissä selviytyneen kannalta ratkaisevaa oli se, millaiselle leirille tuomittu sattui joutumaan. Ravinnon ja terveydenhuollon laatu ja työn raskaus vaihtelivat leireillä suuresti. Huomattava osa Stalinin GULagista sijaitsi kuitenkin erittäin ankarissa luonnonoloissa Siperiassa, joten vankien kuolleisuus nousi korkeaksi. Pelastuksen toi Stalinin kuoleman jälkeen alkanut suojasää. Vuodesta 1955 alkoi vankileirien lakkauttaminen ja tuomittujen armahtaminen ja reabilitointi.

Suomensukuisia heimosotureita, jotka taistelivat Suomen armeijan Heimopataljoona 3:ssa ja Erillinen pataljoona 6:ssa, kohdeltiin Kauppalan mukaan yllättävänkin maltillisesti. Sama koskee virolaisvapaaehtoisia – niitä ”Suomen poikia”, jotka olivat pääjoukon kotiuttamisen jälkeen 1944 päättäneet jäädä Suomeen. Heitä valvontakomissio vaati palautettaviksi vasta vuonna 1947. Eräät heimosoturit ja virolaisvapaaehtoiset selvisivät jopa ilman minkäänlaista tuomiota. Neuvostoliittoa vastaan taistelleen Vlasovin armeijan sotilaiden kohtelu on paljon ankarampaa, vaikka heidän rikoksensa entistä isänmaataan kohtaan oli sama kuin heimosoturien.

Suursaaren taistelussa ja Lapin sodassa suomalaisten haltuun joutui noin 2 500 saksalaista sotavankia, jotka oli luovutettava Neuvostoliitolle. Lisäksi luovutettiin saksalaisten kanssa yhteistyössä olleita siviilihenkilöitä, arviolta 250. Heistä osa oli kolmansien maiden kansalaisia. Sotilaat joutuivat sotavankileireille muiden kohtalotovereidensa, mm. suomalaisten sotavan-

kien kanssa. Kauppalan mukaan on todisteita siitä, että suomalaisen kohtelu olisi ollut hieman parempaa kuin saksalaisten.

Kauppala on yrittänyt koko tarvollaan selvittää myös sitä, mitä suomalaisten Saksalle luovuttamille neuvostosotavangeille lopulta tapahtui. Tämä noin 2 400 sotavangin joukko on juuri se, johon Elina Sana kiinnitti huomiota.² Kuten Kauppala itsekin toteaa, ilman Sanan kirjasta syntynyttä, kansainvälisen uutiskynnyksen ylittänyttä kohua, edellä mainittu Kansallisariston tutkimusprojekti ei olisi nopealla aikataululla käynnistynyt.

Vankienvaihdossa Suomea kiinnostivat lähinnä suomensukuiset sotavangit, saksalaisia puolestaan johtavat poliittiset upseerit (poliitrit) ja juutalaiset. Jälkimmäisten kohtalosta oli ennen kaikkea kyse, kun kansainvälinen lehdistökin Elina Sanan kirjan ilmestyttyä alkoi kysellä, oliko Suomi salannut osuutensa holokaustiin. Juutalaisten määrä luovutettujen joukossa lienee kuitenkin ollut vain muutamia kymmeniä. Kauppala korostaakin vankienvaihdon tärkeimpänä motiivina ja hyötynä tiedustelunäkökulmaa. Monet johtavat poliitrit ryhtyivät vankeudessa Saksan kanssa yhteistyöhön. Tuliko korkeimmasta poliitrikista, juutalaissyntyisestä Meleti Zykovista, peräti kenraali Vlasovin propagandapäällikkö? Kauppala on selvittänyt, että Zykov todennäköisesti oli oikealta nimeltään Aleksandr Malkis, siviilissä Leningradin Engelsille nimetyn kauppariikakoulun professori. Suomalaiset luovuttivat hänet saksalaisille Sallassa lokakuussa 1941.

Suurin kuuluisuus saksalaisille luovutettujen joukossa oli kuitenkin virolainen Kristjan Palusalu, jota pidetään muutama vuosi sitten Tallinnassa ankaran kiistelyn kohteeksi joutuneen Pronssisoturipatsaan mallina. Palusalu oli voittanut Berliinin olympialaisissa 1936 painissa kaksi kultamitalia.

Lokakuussa 1941 hänen onnistui loikata Seesjärvellä puna-armeijan rangaistuspataljoonasta Suomen puolelle. Palusalun luovutus saksalaisille tapahtui kesäkuussa 1942.

Vaikka eräistä vankienvaihdossa saksalaisten haltuun siirretyistä henkilöistä on runsaasti tietoa, Kauppalan yritykset luoda kokonaisuvaikutusta koko joukosta osoittautuivat tuloksettomiksi. Saksan arkistoista ei tietoja juuri herunut. On kuitenkin todennäköistä, että aineistoja on olemassa. Niin kaoottinen kuin aika olikin, sotavangit kuuluivat niihin, jotka kirjattiin ja rekisteröitiin kaikissa maissa. Kauppala arvelee eräältä saksalaiselta arkistoalan asiantuntijalta kuulemansa perusteella, että ainakin osa vankienvaihdossa Suomessa saksalaisille luovutettujen henkilöiden papereista olisi joutunut sittemmin perustetun Bundesnachrichtendienstin (BND) haltuun. Näin tapahtui yleensä muutenkin Saksan yhteistyömiesten aineistoille, kun BND:n perustaja Reinhard Gehlen ryhtyi luomaan organisaatiotaan. Kokonaan toinen kysymys on se, mitä tälle joukolle sitten sodan jälkeen Neuvostoliitossa tapahtui. Sen verran tiedetään, että huhtikuussa 1945 valvontakomissio on lähettänyt Moskovaan noin 700 nimeä sisältävän luettelon suomalaisten saksalaisille luovuttamista neuvostosotavangeista. Osoitteeksi oli merkitty puolustusministeriön vastakoilutoimisto SMERŠ. Lyhenne tulee venäjänkielisistä sanoista Smertšponam – ”Kuolema vakoojille”.

– SEPPO HENTILÄ

Sotakorvauskuunareita maailman merille

Sirpa Wahlqvist: Sydämellä rakennetut seililaivat. Sotakorvauskuunareiden rakentaminen ja rakentajat F. W. Hollming Oy:n telakalla Raumalla 1945–1952. Sähköinen julkaisu Turun yliopiston julkaisuarkistossa <http://julkaisut.utu.fi>, Turun yliopisto 2011. 347 s.

Sirpa Wahlqvistin kansatieteellinen tutkimus keskittyy Suomen toisen maailmansodan jälkeiseen rauhaan palaamisen aikaan ja siinä erityisesti suomalaisten Neuvostoliitolle välirauhansopimuksen mukaisesti velvoitettujen sotakorvausten suorittamiseen. Tutkimuksen keskiössä ovat sotakorvauskuunareiden rakentaminen raumalaisen F. W. Hollming Oy:n telakalla ja kuunareiden rakentajat. Tutkimus käsittelee aiemmin hieman arkaluontoisena pidettyä ajanjaksoa Suomen lähihistoriassa, mikä luo tutkimukseen mielenkiintoisen jännitteen. Tulkinta siitä, että kunniallinen suoriutuminen sotakorvauksista edesauttoi Suomen teollisuuden kehittymistä ja laajentumista sekä suomalaisen yhteiskunnan selviämistä sodan aiheuttamista vaurioista, on osa sitä suurta kertomusta, joka kuvaa Suomen nousua moderniksi teollisuusyhteiskunnaksi. Wahlqvistin tutkimuksen voi katsoa liittyvän osaksi tätä kertomusta, sillä se kattaa telakan eri vaiheet ja muutokset, kuten sotakorvausten jälkeisen siirtymisen puukuunareiden rakentamisesta teräslaivoihin ja telakan kehittymisen nykyiseksi monialakonserniksi.

Toisen maailmansodan aika ja jälleenrakennuksen vuosien tutki-

2. Elina Sana (2003) *Luovutetut: Suomen ihmisluovutukset Gestapolle*. Otava: Helsinki.

minen ihmisten arkielämän kokemuksina ja kertomuksina ovat jo vakiinnuttamassa asemaansa suomalaisessa etnologiasa. Tällaisella tutkimuksen suuntautumisella on yhtymäkohtia suomalaisessa historian tutkimuksessa nousseeseen sodan kokemushistoriaan. Sotakorvausteollisuutta ja siitä selviämistä on tutkittu historiassa, erityisesti talous- ja teollisuushistoriassa, paljonkin, mutta varsin vähän ihmisten arkielämän kokemuksina. Kansatieteilijälle ja etnologille arki-kokemusten näkökulma sen sijaan on luontainen lähestymistapa. Wahlqvistin tutkimus edustaa myös työn, työväen ja työyhteisön tutkimusta ja sijoittuu luontevasti Turun yliopiston kansatieteen ensimmäisen professorin Ilmar Talven aikanaan käynnistämään ammattiryhmien ja teollisuustyöväen tutkimukseen. Hänen aloitteestaan kansatieteen laitoksella kehitettiin laaja kyselytoiminta, jonka mukaisen tallennusperinteeseen tutkimus liittyy. Tekijä toteaa (s. 6) halunneensa selvittää ja tallentaa kuunareiden rakentamistavan ja työmenetelmien katoavaa tekniikkaa.

Tutkimuksen liikkuminen eri aikatasoissa on ominaista kansatieteelliselle muutostutkimukselle. Tutkimuksessa selvitetäänkin kolmen aikataason avulla, miten tuo muutos tapahtui ja mihin se johti. Nuo aikatasot ovat puulaivarakennuksen viimeiset vuodet Koivistolla ennen toista maailmansotaa, sotakorvausten alkuvaihe Hollmingilla ja niiden päätösvaihe 1950-luvun alussa.

Lähtökohtana on telakalla tapahtuneiden puisten sotakorvauskuunareiden rakentamisen kuvaus kaikkine vaiheineen ja yksityiskoh-tineen. Samoin selvitetään telakan työyhteisön koostumusta, kuunareiden rakentajia ja heidän taustojaan, työtehtävien jakautumista, rakentamisen eri vaiheisiin liittyviä perinteitä ja juhlia. Yhtenä tutkimuksen perusjuonteena on koivis-

tolaisen laivanrakentamisen perin-teen merkitys ja jatkumo F. W. Hollming Oy:n toiminnassa. Tämän Wahlqvist pystyy selkeästi osoittamaan ja perustelemaan: vaikka koivistolaisperäisten rakentajien osuus kuunariaikana ei ollut kokonaisuudessaan merkittävä, kuunareiden rakentaminen perustui koivistolaisen rakentamisen perinteisiin. Tätä edesauttoi se, että yhtiö perustettiin koivistolaisin voimin ja että lähes kaikki mestarit ja työnjohtajat olivat koivistolaisia. Toisaalta koska puulaivojen rakentaminen oli Suomessa päättynyt jo kymmeniä vuosia aikaisemmin, ei asiantuntevia ja -taitavia rakentajia enää ollut juuri muita kuin koivistolaiset laivanrakentajat. Heillä taito oli vielä tallella, sillä Karjalan kannaksella sotakorvauskuunareiden kaltaisia puulaivoja oli rakennettu vielä ennen sotia.

Sotakorvausvuosina 1945–1952 Hollmingin telakalla rakennettiin kaikkiaan 34 puista kolmimastoista ja apumootorilla varustettua sotakorvauskuunaria. Yhtiö sai tehtäväkseen myös 25 kalastustroolarin rakentamisen.

Tutkimuksen pääaineistoina ovat tekijän itsensä ja neljän muun henkilön toteuttamat haastattelut, joista vanhimmat on tehty noin 20 vuotta sotakorvauskuunareiden rakentamisen jälkeen, 1960–1970-lukujen vaihteessa, tuoreimmat noin 40 vuotta tapahtumasta, 1980-luvulla. Haastatteluaineistot on koottu aikoina, jolloin suomalainen kansatieteellinen tutkimus ja haastattelujen toteuttaminen perustuivat aivan toisenlaisiin kysymyksenasetteluihin ja tutkimuksellisiin päämääriin kuin mihin kansatiede ja etnologia nykyään nojautavat. Tutkimuksen tekijä on tämän itekin tunnistanut: vuosikymmeniä sitten koottu haastatteluaineisto ei avaudu ongelmitta nykytutkimuksen tarpeisiin. Tekijä on kuitenkin pyrkinyt sovittamaan haastatteluaineistonsa nykyisiin käsityksiin muisteluaineistojen arvos-

tamisesta ja merkityksestä kokemuksellisuuden ja moniäänisyyden esiintuojana. Toisaalta Wahlqvist luottaa haastatteluaineistoihinsa myös ns. faktatiedon tuottajina. Hän tuo lyhyesti esiin myös haastattelumenetelmän ja haastatteluaineistojen käyttöön liittyviä eettisiä kysymyksiä; näihin kysymyksiin olisi löytynyt tukea tutkimuseetikkaa käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta. Haastatteluaineistojen ohella tutkimuksessa on hyödynnetty runsaasti erilaisia arkistoaineistoja, joita tekijä on luenut tarkkaan ja sovittanut taiten tutkimukseensa.

Wahlqvist on selvästi innostunut 1990-luvulla suomalaisen etnologian ja folkloristiikan tutkimuksissa esiin nousseesta muistitietotutkimuksesta. Johdannossa esitelty suhteellisen laaja muistiin liittyvän tutkimuksen kartoittaminen väitöskirjatutkimuksen tematiikkaan liittyen jää kuitenkin luonteeltaan hajanaiseksi ja esitteleväksi. Tämä johtuu lähinnä siitä, että esitellyyn on poimittu osin aiheellisia muistintutkimuksen teoreetikkoja, mutta toisaalta mukaan on kelpuutettu ikään kuin kaikki tavalla tai toisella muistitietoon/muistiin viittaavat etupäässä etnologiset ja perinnetieteelliset tutkimukset. Teoreettinen viitekehys olisi jämäköitynyt, jos tutkija olisi rakentanut sen selkeämmin varsinaisten muistintutkimusten varaan.

Keskeiseksi haastatteluaineistonsa analyysi- ja tulkintakäsitteeksi Wahlqvist on valinnut kollektiivisen muistin olettaen, että samankaltaiset kokemukset antavat yhteisen pohjan muistamiselle ja muistamisen tavoille. Muistintutkimuksen teoreettisia lähtökoh-tia ja käsitteitä ei ole kuitenkaan hyödynnetty analyysiosassa, eivätkä muistinvaraisten aineistojen ymmärtämisen ja esiintuomisen tärkeyttä korostavat sitaattit eri tutkijoilta ole eksplisiittisesti mukana analyysissä. Muistintutkimuksesta alun teoreettisessa osassa esiin

nostetut ajatukset ja käsitteet ovat jääneet lähinnä yleisluonteiseksi taustaksi. Herääkin kysymys, olisiko tutkimus toiminut ilman teoreettista ajantasaistamista muistintutkimuksella. Epäilemättä olisi, sillä vankka aineistolähtöisyys liitettyä jo historiallisena pidettävään suomalaisen yhteiskunnan kannalta tärkeään ajanjaksoon sekä kuunareiden rakennustekniikoiden toteutusten ja työvälineiden kehityksen tuomiin muutoksiin on sellaisenaankin ansiokasta kansatieteellistä tutkimusta. Sotakorvauskuunareiden rakennustekniikan yksityiskohtainen dokumentointi muistitietoon perustuen on ollut tekijälle vaativa työ, ja kiistatta tutkimuksen kautta on tallennettu merkittävää ja pysyvää historiallista tietoa jälkipolville.

Luvut ”Laivanrakennuksen pysyvyys ja muutos F.W. Hollming Oy:n telakalla kuunariaikana” ja ”Kuunaritelakat” ovat onnistuneita niin muutoksen, pysyvyyden kuin kuunaritelakoiden eroja ja yhtäläisyyksiä selvittävinä ja kokoavina lukuina. Viimeisessä luvussa ”Koivistolainen laivanrakennus kehittyi Pietarin purjehtijoista kaikille merille” kirjoittaja palaa muistitiedon tärkeyteen uusien näkökulmien avaajana historiallisiin ajantasaistamiseen liittyä aina myös unohtamista. Vaikka sotakorvauskuunareiden rakentajat haastattelussa jonkin verran kertoivat myös työssään kohtaamistaan vaikeuksista, Wahlqvistin tulkinnan mukaan laivanrakentajien kollektiivinen muisti ”kokoaa kuunariajasta hohdokkaan tapahtuman” (s. 287). Kirjoittaja viittaa aiheellisesti kuunaritelakoiden haluun nostalgisoida sotakorvausurakkaansa, ehkä ilmentäen jonkinasteista kaipausta koivistolaiseen laivanrakennusajkaan.

Yksi oleellinen kysymys, johon tässä tutkimuksessa, eikä juuri muissakaan asioissa sivuavissa, löytyä selkeää vastausta, koskee sitä,

miksi Neuvostoliitto vaati yhtenä sotakorvausten osana puukuunareita. Kuten Wahlqvist kirjoittaa, niiden aika oli jo ohi, joten miksi niitä sitten haluttiin. Näihin kysymyksiin on esitetty erilaisia selityksiä ja oletuksia. Esimerkiksi Mikko Uola toteaa, että vaikka Suomessa sotakorvausten valmistamisen aikaan puulaivat olivat korvautuneet hyvin yleisesti teräksestä rakennetuilla, puukuunareilla oli vielä käyttöä venäläisille ja ne tuntuivat heille ajanmukaisilta.¹ Vaikka sotakorvauskuunarit enimmäkseen rakennettiin rahtialuksiksi, on epäilty, että niitä käytettiin myös tiedusteluvälineinä ympäri maailmaa; purje-laivoina ne kun saattoivat pysytellä samalla paikalla jopa viikkoja.

Sirpa Wahlqvistin tutkimus on kirjoitettu sujuvasti ja selkeästi, itse substanssin osalta asiantuntevasti ja uusia näkökulmia avaavasti. Teksti olisi kuitenkin vaatinut tarkemman oikoluvun turhien lyöntivirheiden poistamiseksi. Kokonaisuutena tutkimus edustaa tarkkaa peruskansatieteellistä tutkimusta, jossa pääosassa ovat kokijat, mikrotason työntekijät ja toimijat.

– PIIRJO KORIKANGAS

1. Mikko Uola (2001) *Hollming 1945–2000. Sotakorvausveistämöstä monialakonserniksi*, s. 32.

Järkälemäinen elämäkerta

Ezra F. Vogel: Deng Xiaoping and the Transformation of China. The Belknap Press of the Harvard University Press 2011. 876 s.

Harvardin emeritusprofessori Ezra F. Vogel on kirjoittanut poliittinen elämäkerta keskittyä Deng Xiaopingin uran vuosien Kiinan johdossa (n. 1978–1992) ja hänen johdolla aloitettujen talousuudistusten kulkuun ja tuloksiin. Paljon kirjan sisällöstä on ollut jo tiedossa aikaisemmasta tutkimuksesta, ja uutta tulkintaa se tarjoaa lähinnä Dengin valtaannoususta ja uudistuspolitiikan alkuvuosista. Vogel mm. osoittaa Dengin syrjäyttämän heikon puhemiehen Hua Guofengin pyrkieneen modernisoimaan ja avaamaan Kiinaa jo ennen Dengiä. Samoin Japanin ja kansainvälisten toimijoiden, kuten Maailmanpankin tärkeää roolia talousuudistusten alussa valotetaan teoksessa poikkeuksellisen hyvin.

Muuten Vogel ei yritäkään esittää uusia tulkintoja monista kiistanalaisista tapahtumista, kuten Pekingin keväästä 1989 tai vuoden 1992 etelänkiertueesta, jonka avulla Dengin väitetään käynnistäneen uudelleen talousuudistukset. Sen sijaan Vogel tyytyy kuvaamaan tapahtumia ja prosesseja tarkasti ja yksityiskohtaisesti. Tällaisen uuden tiedon tarjoamisessa työ onnistuikin hyvin, esimerkiksi puolueen keskuskomitean uudistukset vuonna 1978 aloittanutta täyskokousta koskeva luku päivittää erinomaisella tavalla läntisen lukijan tiedot eri toimijoiden roolista kokouksessa ja siinä tehdyistä päätöksistä.

Vogelin kirja on kaksijakoinen lukukokemus. Toisaalta se tuo paljon uutta, tarkkaa ja hyödyllistä tutkimustietoa, mutta toisaalta sen rakenne ei ole erityisen onnistunut. Jokainen luku itsessään on vakuuttavasti kirjoitettu ja sellaisenaan hyvin käyttökelpoinen kuvaus useasta tärkeästä Dengin ajan poliittikan temasta, kuten suhteiden solmimisesta Yhdysvaltoihin, Hongkongin palauttamisesta Kiinalle tai vuoden 1989 tapahtumista. Jokaista lukua voikin yksinään suositella luettavaksi aihetta koskevan tutkimuksen tai opetuksen yhteydessä. Kirja on kuitenkin kokonaisuudessaan hyvin sekava.

Se on järjestetty enemmän temaattisesti kuin kronologisesti, joten lukija joutuu hyppimään pitkiä matkoja pystyäkseen seuraamaan tiettyjä tapahtumaketjuja.

Esimerkiksi Kiinan hyökkäys Vietnamiin talvella 1979 pohjustetaan ensin luvussa, joka käsittelee Kiinan suhteita Kaakkois-Aasian maihin, mutta itse sota käydään läpi vasta noin kaksisataa sivua myöhemmin. Välissä käydään talousuudistusten esittelyssä aina vuodessa 1989. Tällaisen poukkoilun takia kirja ei muodostakaan selkeää narratiivista kokonaisuutta, vaan enemmänkin kokoelman hyvin kirjoitettuja teemalukuja, joiden välillä yhteys on joskus varsin heikko. Pomppivuus tekeekin lukukokemuksesta vaativan. Kirja on paikoin myös liiankin yksityiskohtainen, harvoja lukijoita todennäköisesti erityisesti kiinnostaa missä kansankongressin huoneessa kokoukset pidettiin tiettyjen valtiavierailujen aikana. Kirjaa olisikin voinut lyhentää ainakin sadalla sivulla sanoman kärsimättä lainkaan.

Vogelin teos on jo herättänyt laajaa keskustelua ja saanut osakseen kritiikkiä. Vogel on mm. nähty liian ymmärtävänä Dengin autokraattisen johtamistavan ja paljon ongelmia synnyttävien uudistusten suhteen. Mielestäni Vogelin ”ongelma” tässä suhteessa on hänen neutraalisuutensa, sillä hän tuo myös selvästi esiin Dengin heikkouksia ja virheitä eikä aseta häntä jalustalle, vaikka ihailleekin selvästi Dengin johtajuusotetta ja visiota vauraasta ja vahvasta Kiinasta. Vogel antaa keräämiensä todisteiden puhua puolestaan. Ongelmallisempi onkin tapa, jolla Vogel jättää Dengin pitkän uran Maon aikana vähälle huomiolle uudistuspolitiikan taustana.

Dengin elämästä olisi saanut huomattavasti dramaattisemman ja pohtivamman teoksen, jos hänen 1980-luvulla tekemänsä päätökset olisi kontrastoitu hänen

1950- ja 1960-luvuilla tekemiinsä päätöksiin. Puolueen pääsihteerinä Deng oli mm. suuren harppauksen aikana vastuussa viljanluovutuskiintiöiden täyttämisen valvomisesta puoluejohdossa. Hän oli siis suoraan osallinen ehkä 40 miljoonan kiinalaisen kuolemaan nälänhädässä. Tämä olisi ollut hyvä tuoda esille puhuttaessa Dengin maataloutta koskevista uudistuksista, jolloin Deng käytännössä purki maolaisen maatalouden instituutiot, kansankommuunit. Mitentä poliittinen johtaja Deng kasvoi politiikkansa kokemusten kautta sellaiseksi uudistusmieliseksi mutta autoritaariseksi johtajaksi, joka hän viimeisinä vuosinaan oli, jää nyt auki. Tällainen kritiikki on paikallaan, koska Vogelin kirja tulee olemaan jatkoissa perusteos Dengin valtakaudesta puhuttaessa ja sitä tutkittaessa. Jokainen, joka on kiinnostunut Kiinan nykyhistoriasta, oppii kirjasta paljon, ja se ansaitsee tulla luetuksi, mutta rakenteensa takia siitä tuskin on tentti-kirjaksi.

– LAURI PALTEMAA

Aatehistoriallista ajattelua 1900-luvusta

Tony Judt (& Timothy Snyder), *Thinking the Twentieth Century*. William Heinemann 2012. 414 s.

Tony Judtin kuolema liikehermoja rappeuttavaan ALS-tautiin vuonna 2010 oli suuri menetys historian-tutkimukselle ja varsinkin 1900-luvun aate- ja sosiaalishistorialle. Lontoossa emigranttijuutalaiseen alempaan keskiluokkaan syntynyt ja Cambridgen yliopistossa opis-

kellut Judt keskittyi uransa alkuvaiheessa Ranskan sosiaaliseen ja poliittiseen historiaan. 1980-luvun puolivälissä hän kiinnostui Itä-Euroopasta, opetteli tšekin kielen ja tutustui itäeurooppalaisiin tutkijoihin ja (toisin)ajattelijoihin. Tämä ymmärrys sekä Länsi- että Itä-Euroopan historiasta näkyi hänen suurteoksessaan *Postwar* (2005), jota jo nyt voi pitää klassikkona. Vuonna 1987 New York Universitystä professuurin saanut Judt alkoi 1990-luvulla kirjoittaa mm. New York Review of Booksin teräviä, kantaaottavia esseitä 1900-luvun historiasta ja politiikasta. Amerikanjuutalaisten hampaisiin Judt joutui kritisoituaan Israelin apartheidpolitiikkaa, ja vielä suuremman joukon hän suututti vastustamalla Irakin sotaa yhtenä harvoista amerikkalaistutkijoista.

Thinking Twentieth Century on Judtin toinen postuumisti julkaistu teos, ensimmäinen oli vuonna 2011 ilmestynyt muistelmateos *Memory Chalet*. Vielä hänen elinaikanaan ehti ilmestyä hyvinvointivaltion puolustus *Ill Fares the Land*.¹ Nämä kolme kirjaa perustuvat ALS-taudin riuduttaman Judtin saneluihin, ja viimeisin on tulos keskusteluista Judtin ja nuoremman historioitsijakollegan, Bloodlands -teoksesta tunnetuksi tulleen Timothy Snyderin kanssa. Judt on keskustelussa ehdottomasti hallitsevassa asemassa, mikä on ollut tarkoituksin: Snyderin tehtävä on sparrata Judtin veitsenterävää ajattelua eikä niinkään esitellä omia näkemyksiään. Tulos on älyllistä ilotulitusta, modernin ajan eurooppalaisen ja yhdysvaltalaisen historiananalyttistä mutta samalla mieltä ja tunteita liikuttavaa ajattelua, jossa yhdistyy historia, Judtin elämäkerta ja eettinen pohdinta. – Hän sai etunimensä tädil-

1. Suom. *Huonosti käy maan*, Like 2011.

tään Tonilta, joka tapettiin Auschwitzissä.

Mitä Judt sitten ajattellee 1900-luvusta? Kirjassa historia sidotaan yhteen Judtin elämään ja työhön alkaen sodanjälkeisestä Lontoosta ja päätyen 2000-luvun Yhdysvaltoihin. Judtin maantieteelliset koordinaatit liittyvät hänen keskeisiin tutkimusaiheisiinsa, ranskalaiseen sosialismiin ja aatehistoriaan, kylmään sotaan, sosialistiseen Itä-Eurooppaan ja sen toisinajattelijoihin ja lopulta uusimpaan amerikkalaiseen politiikkaan ja talouteen ja niiden vaihtoehtoon, eurooppalaiseen sosiaalidemokratiaan. Judtin ajattelun ja toiminnan kaari on laaja, mutta lukija ei jää pinnallisten yleistysten uhriksi: Judtin lukeneisuus ja kyky pukea sanoiksi kunkin aikakauden ja ajattelutavan ominaispiirteitä vakuuttavasti ja ajatuksia herättävästi on poikkeuksellista. Hän on tässä suhteessa Eric Hobsbawmin sukulaissielu, paitsi että Judt ei koskaan ollut kommunisti; marxilainen ja sionisti hän tosin oli hetken aikaa nuoruudessaan. Hänestä tuli useamman näkökulman ja arvomaailman hyväksynyt tieteellinen ja poliittinen pluralisti, jälkimmäisen suhteen Isaiiah Berlinin hengessä.

Judt ja Snyder keskustelevat odotetusti 1900-luvun suurista ismeistä: sosialismista ja marxismista, fasismista ja kansallissosialismista, sionismista ja nationalismista, kapitalismista ja liberalismista. Kaikista niistä Judtilla on kiinnostavaa sanottavaa. Hän näkee liberalismiin voittokulun yhtenä kirjan pääteemoista. Hänelle liberalismiin voitto 1900-luvulla ei ollut millään lailla varmaa tai edes erityisen todennäköistä. Toinen maailmansota tuhosi kyllä Kolmannen valtakunnan ja ajoi eurooppalaisen fasismia maan alle, mutta Itä-Euroopan kohtalo vei puolet Euroopasta kommunistiseen diktatuuriin. Demokratialle vihamielinen kommunismi ja väkivallan ideologinen oi-

keutus vetosivat myös länsimaiseen älymystöön, mutta fasismiin uusi nousu esimerkiksi Länsi-Saksassa ei myöskään olisi ollut epäuskottava kehityskulku – fasismi ei Judtin mukaan ollut kommunismin vaan porvarillisen demokratian vastakohta (s. 65). Judt suhtautui erityisesti kylmän sodan itäeurooppalaiseen liberalismiin eettisenä ajatteluna. Sartre ja monet muut Länsi-Euroopan vasemmistoajattelijat tulkitsivat Neuvostoliittoa parhain päin, ja samalla he suhtautuivat piittaamattomasti niihin itäeurooppalaisiin, jotka yrittivät kertoa todellisuudesta rautaesiripun toisella puolella. Judt ei peittele ihailuaan Vaclav Havelin tai puolalaisten Czeslaw Miloszin, Adam Michnikin ja Leszek Kolakowskin vallanpitäjiä uhmaavaa ajattelua ja toimintaa kohtaan.

Sartrea ja muita ideologisen itsepetoksen vallassa olleita ranskalaisajattelijoina ankarasti arvostellut Judt kunnioitti samalla ranskalaisia ”moralisteja” (*moraliste*), kuten Albert Camus’ta ja sosiologi Raymond Aronia. Judt näki heidän ajattelunsa perustuneen totuudellisuuden (ei suurten ja äänekkäiden Totuuksien) ja eettisen sitoutumisen ihanteille. Oman brittiläisen kulttuuripiirinsä ajattelijoina hän nostaa ranskalaisten moralistien rinnalle George Orwellin, kielien manipuloinnin ja ideologisen itsepetoksen anatomistin. Judt itse halusi epäilemättä tulla liitettyksi näiden suuruuksien seuraan. Hän kuvaa itseään Orwellin tapaiseksi ikuisiksi ulkopuoliseksi (s. 56), vahingollisten väitteiden ja historiallisen tietämättömyyden paljastajaksi ja (viime vuosina) markkinafundamentalismin ja Bushin hallinnon viholliseksi. Tässä roolissa hän sai näkyvyyttä 1990-luvun puolivälistä alkaen varsinkin Yhdysvalloissa, jossa hän nousi julkisen intellektuellin asemaan ja jossa hän varmasti olisi jatkanut ”dissidentinä” ilman tappavaa sairauttaan.

Judtin ajattelu 1900-luvun historiasta ja sen tutkimisesta inspiroi pohtimaan historioitsijan asemaa tutkijana ja kansalaisena. Judt toteaa tulleen koko ajan paremmaksi ajattelijaksi, kirjoittajaksi ja tutkijaksi, minkä jokainen voi itse todeta lukemalla hänen kirjoituksiaan eri ajoilta. Toisin kuin luonnontieteissä, jossa merkittävin tieteellinen työ tehdään usein kolmenkymmenen ikävuoden molemmin puolin, on historioitsija tuskin koskaan ”valmis”, ainakaan hän ei kykene laajoihin synteeseihin ja tarkkoihin oivalluksiin ilman jatkuvaa lukemista, kirjoittamista ja ajattelua. 62-vuotiaana kuolleen Judtin kohdalla tämä kehitys näkyy hyvin selvästi: *Postwarin* kaltaista 900-sivuista järkälettä ei nuoren historioitsijan kannata edes yrittää kirjoittaa.

Judt muistuttaa myös, ettei nykyajan historioitsija voi vetäytyä omasta ajastaan ja paikastaan johonkin ristiriidattomaan objektiivisuuden tilaan – konteksteja rakentava tutkija on itse erilaisten kontekstien sisällä. Siksi 1900-luvun historioitsijalla on kansalaisvelvollisuus osallistua oman aikansa debatteihin ja ajaa tiedoillaan ja näkemyksillään yhteistä hyvää. Judtille tämä tavoite näkyi ajatuksena, että tärkeämpää kuin kuvitella parempia maailmoja on mieltä kuinka estää vielä huonommat ajat (s. 304). Samalla on kirjoitettava muustakin kuin siitä minkä ymmärtää: on kirjoitettava siitä, *mistä välittää* (s. 331). Näin Tony Judt itse teki, ja sen myötä hänestä tuli Camus’n ja Orwellin sielunveli – *moraliste*.

– PETERI PIETIKÄINEN